

HENSZLMANN IMRE BÍRÁLATA ARANY JÁNOS *RÓZSA ÉS IBOLYA* CÍMŰ MŰVÉRŐL

Arany János első, nyomtatásban megjelent költeménye a *Rózsa és Ibolya meséje* volt, amely *népmese* alcímmel a *Pesti Divatlap* 1847. március 21-i számában látott napvilágot.¹ A dolgozatban² Henszlmann Imre e műre vonatkozó értelmezését elemzem, amely 1847 októberében, *A népmese Magyarországon* című értekezésének részeként jelent meg a *Magyar Szépirodalmi Szemlében*. Mivel azonban Henszlmann interpretációjának bizonyos sajátosságai és problémái tipológiai jellegűek, ezt megelőzően azt a mesetípust ismertetem nemzetközi és 19. századi magyar variánsainak áttekintésével, amelyhez Arany verses meséje is sorolható.

A *Rózsa és Ibolya* mesetípusának nemzetközi változatai

Arany János *Rózsa és Ibolya* című művének cselekménye a nemzetközileg igen elterjedt és népszerű ATU 313 (*Magic Flight*) mesetípus egy változata.³ A típus 2004 (vagyis a Hans-Jörg Uther-féle új nemzetközi mesekatalógus megjelenése) előtt a mesekutatás számára irányadó Aarne–Thompson-katalógusban három altípussal bírt: 313A (*The Girl as Helper of the Hero on his Flight*); 313B (*The Forbidden Box*); 313C (*The Forgotten Fiancée*). Ezek közül a *Rózsa és Ibolya* a 313C, vagyis „Az elfeledett menyasszony” altípushoz tartozik. Hans-Jörg Uther azonban a 313-as típus alatt egyesítette a korábban külön klasszifikált 313A, 313B, 313C és 313H* altípusokat,

¹ *Pesti Divatlap* 1847. márc. 21. 12. sz. 356–367. A továbbiakban a szerző által később véglegesített címváltozatot (*Rózsa és Ibolya*) használom.

² A dolgozat az OTKA „Szövegfolklorisztika, filológia, történeti poétika: folklórműfajok 19. századi magyar korpusza és értelmezésük” című, NI 61252 számú kutatási pályázatának keretében készült.

³ Az Uther-katalógus a típusnak a következő nemzetközi változatait sorolja fel: finn, finnországi svéd, észt, lett, litván, livóniai, lapp, vepsze, karéliai, zürjén, svéd, norvég, dán, Feröer-szigeteki, izlandi, skót, ír, angol, francia, spanyol, baszk, katalán, portugál, holland, fríz, flamand, vallon, német, osztrák, ladin, olasz, korzikai, szardíniai, máltai, magyar, cseh, szlovák, szlovén, szerb, horvát, román, bolgár, görög, szorb, lengyel, orosz, belorusz, ukrán, török, zsidó, cigány, oszét, adige, tatár, mordvin, votják, vogul, kurd, örmény, jakut, üzbec, mongol, grúz, szír, palesztin, iraki, indiai, kínai, koreai, japán, angol-kanadai, francia-kanadai, észak-amerikai indián, egyesült államokbeli, francia-amerikai, spanyol-amerikai, afroamerikai, mexikói, panamai, dél-amerikai indián, maja, dominikai, kubai, puerto-ricói, venezuelai, uruguayi, brazil, chilei, argentin, Karib-szigeteki, egyiptomi, líbiai, algériai, marokkói, szudáni, mauritiusi, dél-afrikai, madagaszkári (UTHER, 2004, I. 196–197.).

mivel értelmezése szerint ezek csupán a bevezető és záró szakaszok tekintetében térnek el egymástól. Mivel Arany János hagyománykövetése, illetve a hagyománytól eltérő megoldásai akkor tűnnek ki a legvilágosabban, ha összehasonlításként látjuk, egyáltalán milyen motívum-lehetőségek fordulnak elő e mesetípus hagyományozódása során, ezért előljáróban bemutatom a nemzetközi változatok jellegzetességeinek alapján az egyesített 313-as típus Uther meghatározta összefoglalását, kurziválással jelölve a szüzsévázlatban azokat a motívumokat, amelyek Arany János művében is előfordulnak:

ATU 313 *A mágikus menekülés* (magában foglalja a korábbi 313A, 313B, 313C és 313H* típusokat is). A mesetípus cselekményének két főrésze, vagyis a „mágikus menekülés”, illetve az „elfeledett menyasszony” különböző bevezető epizódokkal társulhat.

Bevezető epizódok:

(1) A madarak és a négylábúak háborúját követően egy férfi sebesült sast vesz gondjaiba. A sas (annak rokonai)⁴ egy dobozt adnak a férfinak, melyet csak hazatérte után szabad kinyitnia. A férfi a tilalmat megszegi, kinyitja a dobozt, mire egy kastély tűnik elő. Egy óriás segít a férfinak becsukni a dobozt, viszonzásképpen az ember neki ígéri meg-nem-született fiát. Némely variánsban egy fiút ígérnek el egy démonnak, óriásnak vagy az ördögnek, vagy a fiú magát ígéri el a démonnak. *A démon (óriás, ördög) a fiatalembert halállal fenyegeti, és (gyakorta három) lehetetlen feladat teljesítését rója ki (pl. építsen kastélyt egy éjszaka leforgása alatt, merjen ki egy tavat szitával, vágja ki az erdőt üvegfejszével, hozzon el egy táltos lovat), amelyet ő teljesít is a démon lányának segítségével. Mielőtt a fiú elvenné a lányt, fél kell ismernie őt más nők (nővérei) körében, akik a megszólalásig hasonlítanak rá.*

(2) Egy fiú (hattyúvá átváltozott) lányokat les ki, amint egy tóban fürdenek, s ellopja egyikőjük hattyúruháját. A lány beleegyezik, hogy feleségül megy hozzá, és elviszi őt apja házához.

(3) Egy király leprában (rühességben) szenved. Elfogat egy királyfit és édességekkel eteti negyven napig, azt remélve, hogy a királyfi vére gyógyírt jelenthet betegségére. A király lánya szerelmes lesz az idegen ifjúba.

A cselekmény főrészei:

Mágikus menekülés. A démon (király) lánya mágikus ereje segítségével elmenekül a fiúval együtt. Mágikus beszélő tárgyakat (köpés, vér) hagy hátra, hogy megtévesszék apját. Mindamellet a szökést felfedezik, és az apa követi a menekülő párt. Hogy megmeneküljenek, a lány átváltoztatja magát és kedvesét különböző tárgyakká vagy személyekké (pl. rózsa és túskebokor, templom és pap, tó és kacsa),

⁴ Zárójelben az adott motívum leggyakrabban előforduló változatai szerepelnek a szüzsévázlatban.

vagy mágikus tárgyakat dob hátra (fésű, kefe, tükör stb.), melyek akadályokká válnak az üldöző útjában. *A harmadik átváltozás után az üldözőnek fel kell adnia az üldözést (meghal).* A „mágikus menekülés” némely variánsában két gyermek (fivér és nővér) menekülnek egy boszorkány (démon, emberevő óriás, boszorkány, farkas, gonosz mostohaanya) elől. (Korábban ez volt a 313H* típus).

Az elfeledett menyasszony. Menyasszonyát hátrahagyva az ifjú hazatér. Otthon tilalmat megszegve, menyasszonya figyelmeztetése ellenére megcsókol valakit (megeszik valamit), és így *elfeledi tapasztalatait.* Amikor a férfi egy másik nőt venne el feleségül, az *elfeledett menyasszony* mágikus tettek révén *frissíti fel emlékezetét* (megbénítja, megigézi három udvarlóját zavarbaejtő helyzetekben, varázslattal megállítja az új menyasszony esküvői kocsiját, egy madárpárt bír szólásra, akik a férfit arra emlékeztetik, miként segítette őt kedvese korábban, vagy az új menyasszonytól kialkudja, hogy a hitvesi ágyban tölthessen három éjszakát, s a harmadik éjjel sikeresen feléleszti kedvese emlékezetét). *A férfi a valódi menyasszonyt veszi feleségül* (UTHER, 2004, I. 194–196.).⁵

Mivel az utolsó, vagyis az *elfeledett menyasszony* cselekményrész központi jelentőségű Arany János műve, a *Rózsa és Ibolya* esetében (ez az epizód különbözteti meg ugyanis az altípust a 313A és 313B altípusoktól), ezért erre célszerű részletesebben is kitérni. Így e dolgozat keretében a továbbiakban – elismerve Uther döntését, hogy önmagában nem alkot önálló mesetípust vagy altípust – egyszerűen praktikus okokból és a szóbanforgó magyar mese értelmezésének megkönnyítése érdekében, visszatérve az Aarne-Thompson katalógus klasszifikációjához, külön kezelem az AaTh 313C (*The Forgotten Fiancée*) altípust.

Az *elfeledett menyasszony* meséjéről írott tanulmányában Christine Goldberg a 313C altípus földrajzi elterjedtségét vizsgálva állapította meg, hogy ez a mese, bár egész Európában ismert, a Földközi-tenger vidékén fordult elő a leggyakrabban, emellett jellegzetesen felbukkant Skóciában, illetve Skandináviában. Ismert volt német nyelvterületen is, ahol viszont az utolsó epizód esetenként kicserélődött az AaTh 425A (*Monster/Animal as Bridegroom*) befejezésével (GOLDBERG, 1992, 39–40.). Ami a történeti aspektusát illeti e mesének, a legkorábbi európai változatok Giambattista Basile 1634–1636-ban Nápolyban kiadott, *Lo cunto de li cunti overo lo trattenemiento de peccerile* című, később *Il Pentamerone* címmel ismertté vált nevezetes gyűjteményében található. Emellett a típus szakirodalma

⁵ Mivel a dolgozatban több ízben is viszonylag nagyobb terjedelemben kell kitérni egy-egy mesetípusnak a nemzetközi katalógusban szereplő szüzsévázlatára, ezért az Uther-katalógus megfelelő szöveghelyeit nem az eredeti nyelven, angolul, hanem a magam fordításában magyarul adom. A fordítás szó szerinti, de az angol szövegben meglévő, a motívumindexre való utalásokat elhagytam. – G. J.

egyöntetűen felhívja a figyelmet a mesének bizonyos görög mítoszokkal, így különösen Médeia és Iaszón történetével való hasonlatosságára: a természetfeletti képességekkel bíró Médeia saját apjával szemben segíti szerelmét, a halandó Iaszónt a nehéz feladatok teljesítésében (tűzokádó bikák igázása, sárkányfog-vetemény, aranygyapjú), céljai elérésében és menekülésében, ám Iaszón végül elhagyja társát egy másik nőért; a tündérmesétől eltérően azonban Médeia ismeretes módon kegyetlen bosszút áll a férfin (GOLDBERG, 1992, 39., 51–53.; HANSEN, 2002, 154–157.).

Goldberg az európai anyag alapján a 313C altípus záró epizódjának négy jelentősebb realizációját különítette el, annak megfelelően, hogy a hősnő miként hívja fel magára kedvese figyelmét. Ezek a megoldások a következők: (1) *Spellbound Suitors*, (2) *Speaking Birds*, (3) *The Mastermaid*, (4) *Buying Three Nights*.

A megbabonázott és lóvátett kérőkről szóló záróepizódban (*Spellbound Suitors*) az elhagyott menyasszony látszólag beleegyezik abba, hogy három udvarlója vele tölthessen egy-egy éjszakát, ám végül kijátssza őket.⁶ A pórul járt udvarlók a lány egykori vőlegényének apjához, a királyhoz fordulnak sérelmük orvoslásáért. Panaszukat hallva a király magához hívhatja a lányt, aki elmondja a maga történetét, majd vőlegénye emlékezetét egy gyűrűvel frissíti fel.⁷ Ez a változat a szóbeliségben csak Görögországban, Dél-Olaszországban és Törökországban ismert (GOLDBERG, 1992, 41–43.).

A megszólaló madarak (*Speaking Birds*) záróepizód az öregasszony átká (*Old Woman's Curse*) bevezető résszel jár együtt (Goldberg szerint e bevezető és zárórész kombinációja lehetett a 313C oikotípusa is), ilyen formában található meg Basile 17. századi gyűjteményében is. Ez a mese tipikusan úgy kezdődik, hogy egy férfi (herceg) megsért, kigúnyol, bántalmaz egy idős nőt, aki azzal átkozza meg (első átok), hogy egy (elrabolt, bezárt) szépséges lányt kell kiszabadítania. A lány megtalálása után következik a nehéz feladatok rész (opcionális), illetve a mágikus menekülés epizódja (kötelező), amelyet a herceg hazatérése és szép kedvese elfeledése követ. A feledés azonban itt a menyasszony elrablójának átka miatt következik be (második átok). Az elhagyott menyasszony ezután csodás madarakat (vagy babákat) fabrikál, amelyek a palotában beszélni kezdenek, ezáltal emlékeztetve a herceget menyasszonyára. Akárcsak a *Spellbound Suitors* megoldás, ez a kombináció is leginkább görög és olasz nyelvterületen ismert, a vénasszony átká bevezető rész hiányzik az egyéb európai területeken felgyűjtött mesékből. A záró madár-motívum⁸ talán valamilyen módon a 313-as típus

⁶ A magyar mesék közül a férfiak kijátszásának motívuma szerepel például a 313C alábbi változataiban: *Ráró Rózsa* (MERÉNYI, 1863, II. 49–72.), *A szép kocsmárosné* (KÁLMÁNY, 1914, I. 50–54.), *Rózsa és Ibolya* (SZENDREY, 1924, 183–188.).

⁷ Gyűrű-motívum a magyar változatokban: *Ráadó és Anyicska* (ARANY, 1862, 41–82.), *Az ördög leánya* (ÖSZ, 1910).

⁸ Madár-motívum a magyar változatokban: *Több hétszer esküdni, mint egyszer* (ERDÉLYI, 1847, 79–87.).

fentebb leírt első és második bevezető epizódjaihoz kapcsolódik, ahol szintén madarakról esik szó (GOLDBERG, 1992, 43–45.).

A harmadik jellegzetes megoldás az ún. *Mastermaid*-epizód, amelyben az esküvőjére tartó herceg hintaja eltörik, az elfeledett menyasszony megjavítja azt, majd ezért meghívják a lakodalomra, ahol egy beszélő kakast és tyúkot bocsát szabadon, melyek emlékeztetik a herceget arra, mit tett vele. Ez a változat a skandináv hagyományra és némi módosulásokkal a skót mesékre jellemző (GOLDBERG, 1992, 46–47.).

Végül a három éjszaka megvásárlásáról szóló záróepizód (*Buying Three Nights*), mint fentebb említettem, az AaTh 425A (*The Monster as Bridegroom*, ugyanez: ATU 425A *The Animal as Bridegroom*, MNK 425A *Ámor és Pszükhé*) típus befejezésére jellemző, feltehetően e típusból való átvétel lehet, bár az AaTh 313C záróepizódjai közül ez a legkevésbé gyakori. Előfordul ugyanakkor ez a megoldás egy nagyhatású 19. századi gyűjteményben, vagyis a Jacob és Wilhelm Grimm kiadta *Kinder- und Hausmärchen*ben (1812/1815), ami annak is eredménye lehetett, hogy mind az AaTh/ATU 425A mesetípus, mind ennek a három éjszaka megvásárlásáról szóló záróepizódja igen népszerű volt germán, kelta, szláv és újlatin nyelvterületen (viszont ritkán fordult elő Olaszországban, Görögországban és Törökországban). E klasszikus mesében a természetfeletti erővel bíró férj elhagyja feleségét, miután az megszegett egy tilalmat, és olyasmit tett, amivel a férj mágikus erejét veszélyeztette. Miközben férjét keresi, a hősnő adományozókkal találkozik, akik mágikus tárgyakat adnak át neki. Amikor az asszony megtudja, hogy férje időközben egy másik nőt vett feleségül, eladja e csodás tárgyakat a feleségnek, cserébe azt kéri, hadd tölthessen három éjszakát a férjjel, ám a feleség altatót ad férjének, aki így csak a harmadik éjszaka ébred fel eredeti felesége sírására/beszédére és ekkor ismeri őt fel. Ezek után újraegyesüléssel zárul a mese (GOLDBERG, 1992, 47–51.).

Ez a négy tipikus befejezési módozat mutatható ki tehát a mágikus menekülés után elfeledett menyasszonyról szóló európai mesékben, ám Arany János ezek közül egyik megoldással sem élt. Ha a *Rózsa és Ibolya* cselekményét a 313-as típus általános cselekménysémájával vetjük össze, akkor látható, hogy Arany a lehetséges bevezető epizódok közül az első bevezető szakasz második részét alkalmazta (vagyis a természetfeletti uralkodó kiadta nehéz feladatok teljesítése), elhagyta viszont az elígért méhmagzat bevezető motívumot (vagyis Rózsa királyfi nem apja ígérete, lekötelezettsége miatt kerül Tündérországba, hanem a maga döntése révén). Ezt a megoldást a házastárs-keresés motívuma indokolja és teszi logikussá Arany János művében: a házasodás miatt kerül Rózsa Tündérországba, és ugyancsak emiatt kell nehéz feladatokat teljesítenie, hogy kiérdemelje Ibolya kezét. *A mágikus menekülés* cselekményrészéből Arany a *tárgyak átváltozása* (például a hátradobott fésűből erdő lesz, és hasonló módon egyéb akadályok késleltetik az üldözöt) helyett a *személyek átváltozása* megoldást választotta, vagyis a szerelmespár változik át háromszor (vetés/arató, malom/molnár, tó/kacsa).

A sikertelen üldözést a mostohaanya/boszorkány átka zárja, amelynek érvényessége Tündérország határain túl terjed: „»Orcátlan szökött lyány, fogjon meg az átkom: / *Felejtsen el Rózsád!* ez a kívánságom; / Ha elválnak tőled bármi kis távolra, / *Felejtsen el, mintha sose látott volna!*«”.⁹

Arany János az *elfeledett menyasszony* cselekményrészben két ponton tért el a hagyománytól: egyrészt a hős nem szeg meg tilalmat, mivel ilyen nem hangzott el, a feledéshez elegendő eltávolodnia (térben) menyasszonyától, amely azután az átoknak megfelelően automatikusan érzelmi-lelki eltávolodást is magával von. Másfelől az elfeledett menyasszony nem az európai folklórban megszokott módon (lővátett szeretők, beszélő madarak, az esküvői hintó megállítása, vagy három éjszaka megvétele) hívja fel magára vőlegénye figyelmét és ébreszti fel emlékezetét, hanem megbízottai révén: előbb egy koldust akar megfogadni, majd három cigány fiú kiabálja az esküvőre vonuló vőlegénynek és a násznépnek: „»Ne felejtkezzenek a szegény Lázárral, / Mint elfelejtkezett Rózsa Ibolyárral!«”.¹⁰

Ezek után érdemes szemügyre venni azt is, hogy milyen sajátosságokkal bír Arany János meséje a korabeli magyar variánsok tükrében.

A típus magyar változatai

Az 1980-as években kiadott *Magyar Népmesekatalógus* még természetesen az Aarne-Thompson katalógust követte, így ezt, illetve a magyar variánsok jellegzetes megoldásait figyelembe véve két altípust különített el: MNK 313A (*Rózsa és Ibolya*) és 313C (*Rózsa elfelejti Ibolyát*). A 313A altípus a mágikus menekülés után az üldöző halálával és a szerelmespár egybekelésével zárul, a 313C altípus pedig a mágikus menekülés után még beiktatja az elfeledett menyasszony-epizódot. Annak ellenére, hogy a *Magyar Népmesekatalógus*ban a 313A altípus címe egyezik meg Arany János művének címével, a mű szüzséje természetesen a 313C altípushoz tartozik/tartozna. A *Rózsa elfelejti Ibolyát* MNK 313C altípus szüzsévázlata a magyar mesekorpusz jellegzetességei alapján a következő (az Arany meséjében is meglévő) motívumokat kurziváltam):

I. Egy ember (király) szolgálattétel fejében elígéri az ördögnek, amiről otthon nem tud: születendő gyermekét. Az ördög bizonyos idő múlva elmegy a fiúért és magával viszi.

II. Otthon lehetetlen feladatok elvégzésével bízza meg: *vágjon ki egy erdőt, arasson le, csépeljen ki, örljön meg és süssön meg kenyérnek egy nagy tábla búzát, ültessen szőlőt, szüretelje le, sajtolja ki és erjessze borrá egyetlen nap alatt*, vagy készítsen ezüstsarkantyút

⁹ VI. szakasz, 25–29. sor, kiemelés Aranytól.

¹⁰ IX. szakasz, 31–32. sor. Az evangéliumi példázat: Lk. 16, 19–31.

káposztalevélből. *A fiú a feladatokat az ördög legkisebb lánya segítségével teljesíti.*

III. Végül az ő számára is teljesíthetetlen feladatot kap, vagy az életére törnek. Erre *három köpést (vércseppet) hátrahagyva a fiú az ördög lányával elmenekül. Miután észreveszik eltűnésüket, az ördög vagy felesége üldözésükre siet. Átváltozásokkal megmenekülnek (kápolna – barát, szőlő – csósz, tó – réce stb.). Csodálatos tárgyakat dobnak maguk mögé, amelyek átváltozásukkal megakadályozzák az üldözőt (fésűből hegy, sajtból kőszikla, tükörből tenger stb.).*

IV. *Az üldöző megátkozza őket, hogy Rózsa felejtse el Ibolyát, ha valakit megcsókol. Így is történik. Hosszabb-rövidebb ideig egymástól elszakítva élnek.*

V. *Ibolya azonban kellő pillanatban Rózsa emlékezetébe idézi magát. Rózsa felismeri és feleségül veszi (DÖMÖTÖR, 1988, 106.).*

A 313-as mese népszerűségét jelzi, hogy magyar nyelvterületről a 313A altípusnak a katalógus 35 változatát tartja számon (ebből 18 az önmagában álló cselekménytípus, 17 a különböző típuskombinációkkal való realizáció; a 35 ismert variánsból 13 szöveget jegyeztek le a 19. században), a 313C altípusnak pedig 32 változatát ismeri (ebből 18 az önmagában álló cselekménytípus, 14 a különböző típuskombinációkkal való realizáció; a 33 ismert variánsból 14 szöveget jegyeztek le a 19. században). Térbeli megoszlását tekintve a mese az egész magyar nyelvterületen ismert volt.

A 313C (*Rózsa elfelejti Ibolyát*) altípus legkorábbi ismert magyar variánsa Gaal György kéziratos gyűjteményében található, vagyis az 1810-es évek második felétől az 1820-as évek első feléig terjedő egy évtizedre datálható. Ez a változat (*Az ördög leánya*) azonban nem jelent meg az 1822-ben kiadott német nyelvű kötetben, hanem Gaal György hagyatékából 1860-ban Toldy Ferenc és Kazinczy Gábor adták ki (GAAL, 1860, 35–45.). *Az ördög leánya* című Gaal-mesében a szegény ember fia az ördöghöz megy szolgálatra, itt a nehéz feladatokat az ördög lánya segítségével végzi el. A *mágikus menekülés* részből hiányzik a metonimikus vér/köpés motívuma, viszont az átváltozások háromszorosan jelentkeznek: (1) Rozália, az ördög lánya lóvá változva viszi hátán a fiút, (2) a hátradobott tárgyakból akadályok lesznek az őket üldöző ördög (Plútó) előtt, (3) a szerelmespár átváltozása is megtörténik (kölesvetés/vén ember, kápolna/pap, tó/kacsa), e három átváltozás közül az első részben, a harmadik teljesen megegyezik az Arany János meséjében szereplő átváltozási formával. A harmadik átváltozásnál nem Plútó, hanem az ördög felesége megy a szerelmespár után, és ő átkozza meg lányát – ez megint egyező motívum az Arany-mesével. Az *elfeledett menyasszony* epizódban a fiút a lány szintén nem a nemzetközi variánsokban megszokott módon emlékezteti múltjára, hanem ráveszi a legény egy béresét, hogy ökreinek mondja: „te is úgy elfeledkeztél a párodról, mint az én uram Rozáliáról?” Ez a megbízott révén közvetített egyszerű kérdés,

amely az elfeledett kedves nevét idézi fel, nagyon hasonlít arra a megoldásra, amely Arany meséjében szerepel. Ezt a szöveget Arany János nem ismerhette, hiszen az kéziratban maradt, ám Gaal meséi közül egy az MNK 313A altípushoz tartozó szöveg, a *Die gläserne Hacke* című mese 1822-ben megjelent (GAAL, 1822, 53–71.). Ebből értelemszerűen hiányzik az elfeledett menyasszony-epizód, a mágikus menekülés-részben töredékesen megvan a tárgyak átváltozása (szikla/palota), és a személyek átváltozása is (tó/kacsa, kápolna/szerzetes), ezek közül az első, vagyis a tó/kacsa átváltozás motívuma egyaránt előfordul tehát Gaal 1822-ben kiadott 313A és kéziratban maradt 313C meséjében, illetve a *Rózsa és Ibolyában* is.

Hogy Arany János ismerhette-e Gaal kiadott gyűjteményét, nem tudni. Természetesen nem volt erre okvetlenül szüksége, hiszen a változatokban élő mesét ő maga máshonnan is megismerhette. Annyi tudható, hogy a korábban magyarul megjelent mesék közül az 1829-ben a *Muzáronban* közölt szövegeket (köztük Mailáth János *Tündér Ilona* című meséjét) feltehetően nem ismerte, legalábbis erre vall az egykori nagyszalontai rektornak, Szilágyi Istvánnak 1847 nyarára vonatkozó visszaemlékezése. Szilágyit 1891-ben Gyulai Ágost kereste meg levélben, hogy a *Katalin* című mű lehetséges forrásaira nézvést felvilágosítást adjon, Szilágyi erre reagálva válaszolt 1891. március 27-én:

Emlékeztem arra, hogy 1847. évi lerándulásom alkalmával Szalontára tettem papírra némi jegyzeteket, melyek Aranyra vonatkoznak. Segítségül akartam venni ezeket: de minden kutatásaim dacára is (az utolsó tűzvész alkalmával, mely bennünket ért, irataim elhányódtak) csak most akadtam reájok. E jegyzetek átnézése visszaidézte az akkori dolgok emlékezetét: s azok segítségével írom e néhány adatot. [...] Honnan vette magának a tárgyat Arany János a Katalinhoz? [...] A Mednyánszky könyve *eredetiben*, a *Muzáron* nem voltak kaphatók Szalontán, s ha jól emlékezem, az Arany könyvtárában sem voltak meg. A Nyitske-Szebényi fordítás az, mely nekem is megvolt (GYULAI, 1899, 488–489.).

Szilágyi István itt a *Muzáron* 1829-es, a *Tündér Ilona* című mesét is tartalmazó kötetére utalt, ugyanis ebben jelent meg az 1825-ös *Magyarische Sagen und Maehrchen* 9. számú szövege, vagyis a *Die Eingemauerte* című Mailáth-szöveg fordítása (*A' fal közzé zárt*),¹¹ amely ugyanezt a témát dolgozta fel.¹²

¹¹ *Muzáron, Élet és Literatura*, 1829. IV. kötet, XXVII. rész. Erről lásd GULYÁS, 2006, 511–512.

¹² A további utalások Mednyánszky Alajos gyűjteményére és annak magyar fordítására vonatkoznak: MEDNYÁNSZKY, 1829, 1832–1834. A téma irodalmi feldolgozásairól bővebben lásd DUKKON, 2005, különösen 166–170.

Mivel az Arany-mű 1847 tavaszi megjelenése után a további variánsok esetén nem zárható ki a folklorizáció lehetősége, ezért a további 19. századi variánsokból csupán egy kiadott változatra, illetve a század derekán lejegyzett, ám végül kéziratban maradt szövegekre térek ki a szüzsé ismeretének kapcsán. Ennek során a 313A altípushoz tartozó szövegeket is figyelembe veszem, hiszen a 313C altípus tulajdonképpen a 313A altípus bővített változatának tekinthető.

A *Rózsa és Ibolya* megjelenését követő évben kiadott változat *A király és az ördög* címmel látott napvilágot a *Népdalok és mondák* harmadik kötetében (ERDÉLYI, 1848, 218–225.). Az 1848 június elején megjelent kötet szöveganyaga 1847 júliusában már készen volt, amint arról Erdélyi János a Kisfaludy Társaság ülésén beszámolt (T. ERDÉLYI, 1974, 74.), ezért az 1847 márciusában megjelent *Rózsa és Ibolya* lehetséges hatása e változat esetében még nem lehetett számottevő (bár nem is zárható ki), másrészt a szöveg azért is figyelemreméltó, mert lejegyzője, Bartók Gábor, illetve Arany János barátja, Szilágyi István (akinek 1847 januárjában Arany meseírási tervéről is beszámolt)¹³ jól ismerték egymást.

A *Népdalok és mondák* 1848-ban megjelent harmadik kötetében az újabban beküldött népköltészeti anyagok között sorolta fel a szerkesztő azt a két füzetnyi *mondát*, amelyet Bartók Gábor („oktató”) küldött be Máramarosszigetről, s amelyhez egy „Mondák III. küldemény” is társult, ugyancsak tőle.¹⁴ Erdélyi János feljegyzése szerint az első, hét meseszöveget tartalmazó füzeteket 1847. szeptember 2-án vette át, a harmadik küldeményt pedig 1847. december 13-án. A 313A altípushoz tartozó *A' Király és az Ördög* című mese a Bartók Gábor által beküldött harmadik kéziratot második darabja.¹⁵ A *Mondák* címet viselő három kéziratot összesen tíz mese található,¹⁶ és Erdélyi ezek mindegyikét megjelentette a *Népdalok és mondák* említett, 1848-as kötetében, ahol a leközölt húsz prózai szövegnek a felét Bartók meseszövegei tették ki. Így tehát Bartók Gábor az egyik legjelentősebb mesegyűjtőnek tekinthető a *Népdalok és mondák* beküldői között (hiszen mindösszesen csupán 35 mese jelent meg a három kötetben). Szilágyi István 1845-től tanított Máramarosszigeten, és itt tanártársa volt Bartók Gábor is,¹⁷ aki viszont már korábban is kapcsolatban állott Erdélyi

¹³ „Hallotta-é ön a *Rózsa és Ibolya* meséjét? le akarom írni népiesen. De akkor mit csináljak vele? Ingyen oda lökjem valamelyik lapnak? Pedig szép tárgy, a gonosz, nagyon költői.” Arany János Szilágyi Istvánnak. Szalonta, 1847. január 31. ARANY, 1975, 48.

¹⁴ ERDÉLYI, 1848, *Élőszó*, VI. lap, 169. és 173. szám alatt.

¹⁵ Megjelent ugyanezzel a címmel: ERDÉLYI, 1848, 218–225.

¹⁶ MTAK Kt. Irodalom 8-r. 206/169., 173. sz.

¹⁷ „Bartók Gábor, ev. ref. igazgató-tanár, szül. 1813. ápr. 14. Encsencsen, Szatmármegyében, hol atyja iskola-mester volt; tanulmányait 1823-ban Sárospatakon kezdte; a jogi s theologiai szakot is itt végezte 1838-ban. Ekkor Máramaros-Szigetre ment elemi tanítóul. 1841-ben a költészeti és szónoklati osztályok, 1850-ben pedig a bölcsélet rendes tanárává választott meg. Szigetről 1856-ban Szatmárra hívták meg gymnasiumi igazgatónak, hol 1867-ig működött, midőn nyugalomba vonúlt. Meghalt 1876-ban aug. 3. Szatmártt” (SZINNYEI, 1891,

Jánossal: egy időben, 1823/1824-től jártak a sárospataki református kollégiumba, és Bartók 1844-ben Erdélyi verseire gyűjtött előfizetőket.¹⁸

A Bartók Gábor lejegyezte mesében a 313A altípus sajátosságaiból adódóan nincsen elfeledett menyasszony-epizód, az ezt megelőző cselekményrészek tartalmazzák az elígért méhmagzat motívumot, csakhogy a nemi szerepek ebben a mesében felcserélődtek: az ördögnek elígért gyermek lány (Mária) és ő az, aki a nehéz feladatokat az ördög fiának (Jánoska) segítségével végrehajtja. A mágikus menekülés részből hiányzik a beszélő testnedvmotívum, megvan viszont benne a személyek átváltozása (köles/vetemény őrzője, templom/kalugyer, ezüst tó/ezüst kacs), s a tó/kacsa átváltozás motívuma ebben a mesében is megtalálható.

A 313A és 313C mesetípusok magyarországi ismertségére nézvést a 19. század derekán a legkézenfekvőbb összehasonlító korpuszt az Ipolyi Arnoldhoz beküldött, többszáz – a legutóbbi időkhöz azonban kéziratban maradt – mese és hiedelemelbeszélés alkotja.¹⁹ A korpusz 1846 és 1858 között állt össze. Bár a folklorizáció lehetősége nem zárható ki e szövegek esetében sem, ugyanakkor az sem feltételezhető, hogy ebben az időszakban az ország különböző régióiból beküldött mesék ismerete kizárólag az 1847-ben, a *Pesti Divatlapban* megjelent *Rózsa és Ibolyára* lenne visszavezethető. Arany ráadásul 1856-ban kiadott *Kisebb költeményeibe* a művet nem vette fel, így a *Pesti Divatlap*beli első közlés 1867-ig (amikor is az *Összes Költemények* részeként végül napvilágot látott) a verses mese egyetlen publikációjának bizonyult, hacsak nem került már igen korán ponyvára, erre vonatkozólag viszont ebből az időszakból (egyelőre) nincs adatunk.²⁰

645–646.). Bartók Gábort Szilágyi István máramarosszigeti tanártársai között sorolták fel a Szilágyi tiszteletére kiadott albumban is (KARDOS, 1885, 53.).

¹⁸ Erdélyi János kiadott levelezésében nem található Bartók Gábortól levél, viszont az Erdélyihez küldött kiadatlan levelek felsorolásában szerepel egy levél Bartóktól, 1844. február 19-i dátummal, melynek tartalma T. Erdélyi Ilona közlése szerint: „Bartók m-szigeti tanár Erdélyi verseire előfizetőket gyűjt. Ez ügyben írt” (ERDÉLYI, 1960, I. 489.).

¹⁹ A teljes kéziratos gyűjtemény publikációja: IPOLYI, 2006.

²⁰ ARANY, 1867, 675–687. A folklorizáció kapcsán megjegyzendő, hogy Arany János műve alapján készült egy prózai ponyva-átirat: *Ibolya és Nefelejts, vagy: A kegyetlen mostoha anya. Igen szép tündéres történetke*. 5 képpel. Pest, 1873. Nyomatja és kiadja Bucsánszky Alajos (OSZK Aprónyomatványtár, 429. 16/22.). Az Olesó Könyvtár sorozatán belül 20 fillérért árulták a *Rózsa és Ibolyát* (egybekötve a *Losonczy István, népies krónikával*), ennek az Országos Széchényi Könyvtár állományában őrzött legkorábbi hozzáférhető példányát 1902-ben adták ki. E kiadásnak tehát csak a 20. századi variánsokra lehetett hatása. Egyértelműen Arany művének ismerete mutatható ki Kálmány Lajos Hódmezővásárhelyen lejegyzett, *Rózsa és Ibolya* címmel 1914-ben kiadott meséjében (KÁLMÁNY, 1914, 55–58.), akárcsak a kalotaszegi Ketesden az 1940-es évek elején ifj. Máté György Bálint elmondta mesében (KOVÁCS, 2005, 150–154., 362–363.). Mindkét szóbeli változatban megtalálható ugyanis az a kizárólag Arany János művére jellemző motívum, amely lezárja a költeményt: a cigány fiúk felébredése az elvarázsolt tündérpalota helyett a harmatos fűben. Kálmány gyűjteménye bevezetőjében kiemelte annak a mesemondónak olvasottságát, akitől a *Rózsa és Ibolya* című mesét is lejegyezte (KÁLMÁNY, 1914, VIII.). A ketesdi változatban a *Nefelejts király* név használata arra utal, hogy a Bucsánszky-ponyva lehetett a meseismeret forrása.

Ipolyi Arnold kéziratos folklórgyűjteményében döntően a feledés-motívumot nem tartalmazó 313A altípus variánsai bukkannak fel, ezek közül is legjellemzőbben a mágikus menekülés motívumsora, mivel tisztán a 313A vagy a 313C altípus realizációja meglehetősen ritka; inkább típuskombinációk részeként jelentkeznek, melyekbe e típusok szűzséjének csak egyes cselekményrészletei, motívumsorai épülnek be. Az 1846–1853 között beküldött szövegek között a 313A altípus egyes részei típuskombinációk részeként fordulnak elő négy alkalommal,²¹ az Arany meséjével egyező 313C pedig egyszer.²² Az 1854–1858 között beérkezett anyagban a 313A előfordul típuskombinációban három alkalommal, önállóan egyszer, a 313C altípus pedig két önálló realizációval képviselteti magát. Ezek közül *Az obsitos s a tündérlányok* címet viselő, igen rövid szegedi variáns csupán a feledés-motívumot tartalmazza (Tündér Ilonát anyja megcsókolja és ezért őt jegyese elfeledi), valamint az Arany-mesében szereplő jellegzetes emlékeztető formát (Aranynál: „»Ne felejtkezzenek a szegény Lázárral, / Mint elfelejtkezett Rózsa Ibolyáru!«”²³): „Tündérszép Ilona most egy koldussal mindenütt ezt mondatta: – Adjatok, adjatok a szegény Lénának, ne felejtkeztek róla, mint Tündérszép Ilonáról az obsitos bak[a]!” (IPOLYI, 2006, 641.). Ebben az esetben elképzelhető, hogy Arany szövege (vagyis a szegény Lázár motívuma) lehetett az előkép, mivel a Léna név ebből levezethető szövegromlásnak tűnik. (Aranynál Lázár értelemszerűen bibliai allúzióval a koldus metaforája, ebben a változatban viszont a kéregető neve lesz Léna.) Az ugyancsak Szegeden gyűjtött, [*A sasmadár*] című változat az elígért méhmagzat bevezető motívum mellett Arany János meséjének összes jellegzetes motívumát tartalmazza, csupán a zárata eltérő: a férfi névnapi ünnepségre kéregetőként érkezik a lány, a király befogadja, s erényes magaviseletéért feleségül veszi végre jegyesét (IPOLYI, 2006, 704–711.).²⁴

²¹ *Tündér Ilona és a király úrfi* (MNK 400A*+AaTh 518+AaTh 313A; gyűjtés helye Csécsény[patony], Pozsony vármegye, releváns motívum: a három nehéz feladat megoldása Tündér Ilona és az ördögök segítségével), *A csikócska* (AaTh 313+AaTh 425A; gyűjtés helye: Hont vármegye, releváns motívum: elígért méhmagzat); *Az aranyhajú* (AaTh 450+AaTh 313A; gyűjtés helye ismeretlen, releváns motívum: mágikus menekülés. tárgyak átváltozása); *A mostohaleány* (AaTh 313A+MNK481*; gyűjtés helye Nyitra vármegye; releváns motívum: a menekülőt felelgetéssel helyettesítő köpés). A négy szöveget lásd IPOLYI, 2006, 83–86., 187–190., 201–205., 214–215.

²² *A három fiú* (AaTh 303+300+518+313C+531+530+300A*+301+300; gyűjtés helye: Nyitra vármegye, releváns motívum: nehéz feladatok elvégzése természetfeletti segítőkkel), a szöveg forrása: IPOLYI, 2006, 210–214.

²³ IX. szakasz, 31–32. sor.

²⁴ Összehasonlító anyagként a 313C altípus magyar variánsai közül megkülönböztetett figyelmet érdemel ez esetben két változat, mégpedig az Arany Jánosné Ercsey Julianna lejegyezte kéziratos mese (*Ráado, és Anyicska*), illetve az Arany László mesegyűjteményében 1862-ben megjelent *Ráadó és Anyicska* című szöveg. E variánsok viszonyát Arany művével, illetve a Nagyszalontán az 1910-es években lejegyzett és kiadott változatokkal egy másik dolgozatban elemzem (GULYÁS, 2010b.)

A fentebb bemutatott variánsok összességében arról tanúskodnak, hogy a 313A és a 313C altípus is ismert volt magyar nyelvterületen, eddigi adataink szerint legkorábban az 1810/1820-as évek fordulóján már bizonyosan. Jelenlegi ismereteink szerint ugyanakkor a legelső *publikált* magyar variáns Arany János *Rózsa és Ibolya* című műve volt. Sajátságos ugyanakkor, hogy bár a *Magyar Népmesekatalógus*ban a típus címét nyilvánvalóan Arany műve adja (ugyanis a nemzetközi típuscím, mint láthattuk, a *Mágikus menekülés* vagy az *Elfeledett menyasszony*, a 19. századi magyar variánsok közül pedig csak Arany költeménye használja a Rózsa és az Ibolya nevet együtt), a katalógus említést sem tesz Arany János szövegéről, még a jegyzetek és az irodalmi feldolgozások között sem.²⁵ Ez már csak azért is furcsa, mert bár ez a katalógus – ellentétben például a Hans-Jörg Uther összeállította új nemzetközi mesekatalógussal, amely enyhíteni igyekezett az ún. irodalmi mesék (*literary tales*) hátrányos megkülönböztetését, és oldani a népmese – irodalmi mese merev oppozíciót (UTHER, 2004, I. 9–10.) – a célkitűzésnek megfelelően a szóbeliségből lejegyzett meséket katalogizálta, ám általában azért a ponyva és az ún. irodalmi feldolgozásokat is megemlítette (ezeket azonban a változatok sorába már nem illesztette be).

Henszlmann Imre bírálata a *Rózsa és Ibolya*ról

Az első magyar mesetanulmány az Erdélyi János szerkesztette *Magyar Szépirodalmi Szemlé*ben 1847 augusztusától folytatásokban látott napvilágot Henszlmann Imre tollából. Az 1840-es évek kiemelkedő irodalomkritikusa, esztétája, a magyar művészettörténetírás egyik megteremtője *A népmese Magyarországon* című összehasonlító-tipológiai értekezésében a Magyarországról származó, 1847-ig publikált román, szlovák és magyar mesekorpusz elemzését öt gyűjtemény alapján végezte el, ezek a következő kiadványok voltak: Gaal György gyűjteménye, a *Mährchen der Magyaren* (Wien, 1822), Mailáth János két kötetes gyűjteménye: *Magyarische Sagen, Mährchen und Erzählungen* (Stuttgart és Tübingen, 1837), Arthur és Albert Schott bánati román meséket és hiedelemelbeszéléseket tartalmazó kötete, a *Walachische Märchen* (Stuttgart, 1845), Jan Rimauski (vagyis Ján Francisci) tíz szlovák népmesét közlő *Slovenskje Povesi* című munkája (Lócse, 1845), továbbá az Erdélyi János szerkesztette *Népdalok és mondák* első két kötete (Pest, 1846–1847).²⁶ Mint látható, az öt gyűjteményből (amennyiben a *Népdalok és mondák* ekkor elérhető két kötetét egy gyűjtemény részének tekintjük) három német, egy szlovák, egy pedig magyar nyelven jelent meg. A gyűjtemé-

²⁵ A *Magyar Néprajzi Lexikon* „Rózsa és Ibolya, Rózsa és Viola” szócikke viszont említi (NAGY, 1981.).

²⁶ Ezeket a munkákat Henszlmann maga felsorolta tanulmánya elején: HENSZLMANN, 1847, 83./1978, 251. Itt és a továbbiakban megadom *A népmese Magyarországon* 1978-ban megjelent utánközlésének lapszámait is.

nyes kötetek anyaga mellett a német anyanyelvű Henszlmann tárgyalt önálló közlésként megjelent meséket is, illetve összehasonlító anyagként használta Jacob és Wilhelm Grimm *Kinder- und Hausmärchen* című gyűjteményének 1843-as göttingeni nagykiadását, továbbá Ludwig Bechstein 1843-ban kiadott, *Deutsches Märchenbuch* című közkedvelt munkáját is.

A népmese Magyarországon című tanulmányban kifejtett meseértelmezés alap gondolata az, hogy az ún. *jelvi mesék* (mai terminussal tündérmesék, varázsmesék) a természet erőinek konfliktusait (közelebbről – szoláris mitológiai megközelítésből – a napisten és a tél küzdelmeit) beszélik el kódolt, szimbolikus nyelven, ennek oka pedig az, hogy ezek a mesék történetileg a mítoszok maradványainak tekinthetők. A meseértelmezés egyik célja az, hogy a mesék eredeti, ám azóta elhomályosult vagy töredékesen fennmaradt jelentését próbálja meg rekonstruálni, amihez a változatok összehasonlítása nyújthat segítséget. Henszlmann feltevése szerint a jelvi mesék túlnyomó többsége egy mitikus „ösmese” (deformált) transzformációjának tekinthető, a változatok összehasonlításának az is a célja, hogy láthatóvá váljék, milyen mértékben térnek el az egyes szövegek az eredeti mítosztól.

Henszlmann Imre a vizsgált román, szlovák és magyar jelvi meséket hat tematikus alcsoportba rendezte Arany művét, a *Rózsa és Ibolyát* az ötödik alcsoporthoz rendelve tárgyalta tanulmánya kilencedik részében, amely 1847. október 3-án jelent meg a *Szépirodalmi Szemlében*, s amely egyúttal a jelvi mesékről szóló értekezés utolsóelőtti része volt. Az ötödik tematikus alcsoport jellegzetességét Henszlmann az alábbiak szerint határozta meg:

Következő sorozatban azon mesékre jövünk, melyekben a *rosz, az el-lenséges elv határozottabban és élesebben van kijelentve* és nagyobb erőnek kell ellene fordulni, míg végre meggyőzetik, miből a mese másod részének az első feletti tulnyomósága áll elő, a nélkül, hogy a másod rész jelvi tekintetben teljes jelentőséggel tartatnék, mint az előbbi sorozatban látók, mivel ott a hősnek időközi meghódolása s föléledése nyilván volt rajzolva, mi a következőkben nem történik, melyek, mint mondatott, *legtöbb erejüket az ártó elem megölésére központosítják, mi nála gonosz bűvész, néha törpe, majd ez majd az, leggyakrabban pedig gonosz boszorkány.*²⁷

Ehhez a csoporthoz Henszlmann a vizsgált anyagból öt mesét sorolt, ezek *Az ördög növendéke* című román mese (Schott, 18. sz.)²⁸ mellett négy magyar szöveg: *Pengő* (Mailáth, 4. sz.),²⁹ *Tündér Ilona* (Mailáth, 3. sz.),³⁰ *Rózsa és Ibolya* (Arany János), *A kis Tátos* (*Népdalok és mondák*, II. k.

²⁷ HENSZLMANN, 1847, 214./1978, 297. – Kiemelés – G. J.

²⁸ *Der Teufel und sein Schüler*. SCHOTT – SCHOTT, 1845, 193–199.

²⁹ *Pengő*. MAILÁTH, 1837, II. 133–148.

³⁰ *Zauberhelene*. MAILÁTH, 1837, II. 25–38.

19. sz.).³¹ A leghosszabban Henszlmann Mailáth János meséjét, a *Pengőt* tárgyalta, még hozzá azért, mert megítélése szerint az ősmese szimbolikájából és kompozíciójából ez a szöveg tartotta meg a legtöbbet. Az első két tárgyalt mesében a károkozó, az ellenfél, „a rossz” ördög/ártó varázsló, illetve törpe, ám a károkozó alakja miatt annál figyelemre méltóbbnak találta Henszlmann a harmadik, idesorolt szöveget, Mailáth *Tündér Ilona* című meséjét,³² mégpedig a következő, egész értekezésében kulcsfontosságú szempont miatt: „E mesében a magyar mesének mind a három eredeti alakja megvan: *Tündér Ilona*; *Tátos* és *Vas orrú bába*, de azért az első és utolsó jellemét ezen egyetlen példából nem lehet közelebbről meghatározni” (HENSZLMANN, 1847, 218–219./1978, 300.).

A három *eredeti magyarnak* tekintett mesealak felbukkanása azért volt fontos, mert Henszlmann többek között a magyar mesék specifikumát kereste, de az általa áttekintett mesekincsben ez meglátása szerint igen csekélynek bizonyult. Tanulmányában korábban tett már pár megjegyzést a magyar mesék sajátosságaira vonatkozólag, azokra a vonásokra utalva, amelyek elütnek az összehasonlító anyagtól, így például már a bevezetőben megemlítette a *vasorrú bába* figuráját a *narrációs technika* mellett: „Ismert meséink mindkét érintett nemében, fájdalom! csekély az eredetiség, és mind össze egy részről csak bizonyos módosított, többször előforduló, alakokból áll, p. a vas orru bábában, más részről az előadási modorban, mert sehol sem találunk oly szövevényes hoszu és sok külön egyes mesékből összeszerkesztett meséket, mint nálunk” (HENSZLMANN, 1847, 86./1978, 254.). A cselekmény terjedelme és komplikáltsága, a típuskombinációkra való hajlam természetesen lehetett a lejegyzők-szerkesztők szövegkiadási eljárásainak is az eredménye. A továbbiakban a *sárkány* alakjával kapcsolatban tette Henszlmann alábbi megjegyzését: „A német mesékben aránylag sokkal ritkábban jön elő a sárkányvivaladal, mint a magyarországiakban, hol nem több, mint 62 jelképes mese között tízszer találjuk azt. Ennek oka a magyarországi népek természethez közeli műveltségi fokában fekszik...” (HENSZLMANN, 1847, 137./1978, 268.). Magát a sárkányt azonban Henszlmann nem valamiféle jellegzetesen magyar mesealaknak tekintette, hanem értelmezése szerint az a tél jelképeként *általánosan* ismert negatív lény volt az európai mitológiában, hőseposzokban: „A sárkány tehát a régi pogány nemzeti mondából ment át a mesékbe” (HENSZLMANN, 1847, 137./1978, 267.). Ezt követően kiemelte viszont a *táltos* alakjának jelentőségét: „Eredetileg és valódi magyar a tündérló, Tátos, mely annyiszor előfordul meséinkben. Van ugyan tündérló egyebütt is [...] ellenkezőleg a magyar tátos mindenestül bölcs ló, mely tud emberséget és urát bölcs tanácsaival minden veszélyből kisegíti” (HENSZLMANN, 1847, 141./1978, 271.).

A *Tündér Ilona* című Mailáth-mesében tehát Henszlmann a három specifikusan magyar mesealak (*Tündér Ilona*, *vasorrú bába*, *táltos*) együttes jelenlétét értékelte, és a továbbiakban olyan meséket ismertetett, amelyek

³¹ *A kis Tátos*. ERDÉLYI, 1847, 364–366.

³² Erről lásd GULYÁS, 2006, 514–515.

fent említett tematikus csoportjába illettek, és amelyekben e jellegzetes magyar mesealakok megjelentek. Arany műve, a *Rózsa és Ibolya* tehát először is mint az egyik magyar mesealak, vagyis a vasorru bába karakterét felléptető mese került bemutatásra. Idézem a *Rózsa és Ibolya*ra vonatkozó szövegrészt teljes terjedelmében:

Egy más mesében, melyet a Pesti Divatlap 1847. 12. számában *Arany János* beszél el *Rózsa és Ibolya meséje* cím alatt, szinte előjön a vas orru bába, de alig különbözik más vén banyáktól. Ennek mostoha leánya van, kire ő haragszik, azért jövendő férjének feladásokat tesz, melyek megfejtését senki által nem reményli; de van egy királyfi mégis, ki mindent a mit kívána, a leány segítségével, ki eltanulá anyjától a boszorkányságot, véghez viszen. Tulajdonképp a leány oldja meg a feladásokat, míg a szerető, mikép másutt, aludni vitetik (v. ö. Gaal „Üveg baltáját” 3. sz. és más meséket), s így csak a mérénylet és bátorság hire marad neki. Midőn a mostoha anya mindennek véghezvitele után is vonakodék szavát tartani, elszöknek a szeretők, de hogy előre illanhassanak, a leány három vércsepet hagy a kamrában, melyek a gonosz mostoha kérdéseire felelnek (mint Grimmnél 56. sz., Bechsteinnál 33. a nyál és egy kőszobor Grimmnél 113. sz. alatt). Végre a három vércsep fölszárad és nem felel; s ekkor veszi észre szökésüket a banya, utánok küldi férjét, kik először gabnafölddé és aratóvá, másodsor malommá és molnárrá változnak és mindkétszer megcsalják az atyát; most a vas orru bába maga indul el a piszkafán és tóra és kacsára változva leli a szeretőket. Míg a banya fogdosná a kacsát, emez az elhagyott piszkafára ül és kiröppen a banya hatásköréből. A fejlődés itt el van vágva, mert a nép szelleme szigorú igazságszolgáltatást követel, s azért a banyának itt is el kellene veszni mint másutt, például Gaalnál 3. sz. alatt; ellenkezőleg a banya itt jégeső képeben távozik megátkozva mostoha leányát, hogy soha rá ne ismerjen kedvese, s így ez egy mással kel egybe, és csak a szerető hálószobájában háromszori szokott mulatás után ismeri meg őt az igazi vőlegény. E pont sincs hasznosan változtatva Arany meséjében, mivel nála a hős egy cigányfiu szaván igazodik el. Hogy az ál menyasszony Aranynál szinte más vőlegényt kap az elvesztettért, halvány fordulat, hiszen ő vétkes és megérdemli hogy férjét elveszítse, mivel önzőleg meg hagyá vesztegettetni magát ajándékokkal, és más hölgynek engedi a maga helyét férje mellett; miért az eredeti erőteljes mesében, költői igazságos módon, pótolhatlan veszteséggel sőt éltevel lakol.³³

³³ HENSZLMANN, 1847, 219./1978, 300–301. Henszlmann Imre *Rózsa és Ibolya*-bírálatával örvendetes módon két tanulmány is foglalkozott az utóbbi időben, Korompay H. János és Hermann Zoltán jóvoltából. Hermann Zoltán azonban olyan kijelentéseket is Henszlmann Imrének tulajdonított majd értelmezett, amelyek Henszlmann bírálatában nem találhatók meg. Így: „A *Rózsa és Ibolya* elbeszélői közbevetéseit is éri bírálat (lásd Henszlmannál)

Ezt követően Henszlmann röviden érintette a *Népdalok és mondák* második kötetében megjelent mesét (*A kis Tátos*), majd a tematikus alcsoportról írott szemléljét az alábbi összefoglalással zárta: „Az előhozott három példából [Mailáth, Arany, Erdélyi] mint gonosz, embernek ártó lényt ismerjük meg a vas orrú bábát, kinek vad kemény érzésmódja külsőleg is látható a vas orrban. [...] A vas orrban fekvő jellemvonás, valamint közeli viszonya is lóval, a magyarok kedvenc állatával, oly kizárólag magyar alkattá bélyegzik ezt, mint a Tátost is, a vas orrú bábának ellentétélet”³⁴.

Korompay H. János az 1840-es évek irodalomkritikájáról írott monográfiájának Henszlmann Imre munkásságáról szóló fejezetében mutatott rá arra a fontos körülményre, hogy Henszlmann (különösen a szüzsé második felére vonatkoztatva) olyan elemekért kritizálta a *Rózsa és Ibolya*t, illetve olyan motívumokat kért számon Arany művén, amelyek abban nem is szerepelnek: „Ez a leírás azonban nem illik Arany szövegére, mert abban nem esik szó egybekelésről, hálószobáról és háromszori mulatásról. Az sem világos, hogy »az ál-menyasszony« miért vétkes Henszlmann szerint, s miért érdemel büntetést: ezt azzal indokolja, hogy »önzőleg meg hagyá vesztegetni magát ajándékokkal«, de ilyen megvesztegetés nem történik a *Rózsa és Ibolya* e változatában” (KOROMPAY, 1998, 187.). Érdemes tehát összevetni Arany művét a Henszlmann megadta szüzsével, és az eltérések kimutatása mellett azok lehetséges okaira is kitérni.

Az első kisebb eltérés az, hogy Henszlmann leírásával szemben (Ibolya „eltanulá anyjától a boszorkányságot”) Arany művében explicite sehol nem

azok póriasságai miatt, s jóllehet ezek a reflexiók éppen az előadói aktus közvetlenségét imitálják, ám a meseközlések kánonja igyekszik e közbevetésektől is megtisztítani a szövegeket” (HERMANN, 2005, 440.). Bár a metanarratív vagy önreflexív kitételek megtartása valóban nem volt jellemző a korai meseközlésekre, ugyanakkor ezeket az „elbeszélői közbevetéseket” Henszlmann nehezen tudta volna hibáztatni, mivel szót sem ejtett róluk. Hermann Zoltán másik megállapítása és abból fakadó értelmezése: „Henszlmann másik, a kritikai Arany-kiadás által is említett megjegyzése egy mesemotívum eufemisztikus elfedésére hívja fel a figyelmet a *Rózsa és Ibolya*ban: a hősök helyett felelgető vércseppek Grimmék *Der liebste Roland* című meséjében is megvannak, de az egyszerű népnél a vércseppek helyett többnyire – állítja Henszlmann – »köpés vagy sperma« szerepel. Henszlmann voltaképpen kettős mércével mér: míg az alantas beszédmód elemeit (a közbevetéseket) kiiktatandóknak tartja az irodalmi beszédből, addig számon kéri a szóbeli autenticitását, elégedetlen az amúgy alantasnak, *pöbelhaf*nak ítélt elemek (a köpés/sperma) eufemizálásával (vércseppek)” (HERMANN, 2005, 440.). Henszlmann tanulmányában ilyen „számonkérés” sem olvasható. Egyszerűen felsorolta a motívum pár ekvivalensét a Grimm fivérek és Bechstein mesegyűjteményeiben, valóban megemlíti a nyálat, azonban sem a „köpés”, sem a „sperma” szó nem szerepelt dolgozatában (sem itt, sem másutt). A Henszlmann-nak tulajdonított kijelentés valójában Voinovich Gézától származik, aki a *Rózsa és Ibolya* 1952-ben közzétett kritikai kiadásában a szöveghez írott jegyzeteiben (miután pontatlanul idézett Henszlmann szövegéből) a következő megállapítással élt: „A népnél vércsepp helyett köpés, sperma értelemben” (ARANY, 1952, 284.). A hivatkozott szöveghelyek hiányában viszont kérdésessé válik a Henszlmann Imrének tulajdonított „kettős mérce” alkalmazása, a szóbanforgó esetekben a „kiiktatás”, illetve a „számonkérés” normatív aktusa.

³⁴ HENSZLMANN, 1847, 220./1978, 302. – Közbevetés – G. J.

esik szó arról, hogy a hősnő mostohájától tanulta volna a mágiát, ehelyett viszont a vasorrú bábaként/boszorkányként azonosított mostohával szemben Ibolya kapcsán többször megjelenik a *tündér* kifejezés: „Hej, megrettent volna most a kis Ibolya, / De a tündérek nem ijednek meg soha” (II. 13–14.); „Akkor éjjel Rózsa – azaz hogy helyette / A tündér leányzó – ezt is elkövette” (IV. 29–30.); „Ezalatt az ifju s tündér Ibolyája” (VII. 1.). Rózsa királyfi nem „aludni vitetik” („miképp másutt”), hanem ellenkezést nem tanúsítva, egyszerűen szót fogad Ibolyának („Fekügy’ le, alugyál, Rózsa édes kincsem”, IV. 18.) és nyugovóra tér, ami már csak azért is logikus fejlemény, mert illeszkedik a mű karakterábrázolásához: Rózsa már megismerkedésük legelején azt javasolja Ibolyának, hogy szökjenek meg, mivel neki semmi kedve nincsen mágikus nehéz feladatokat teljesíteni („tátossal víni nincs egy szikra kedvem”, III. 11.). Ez mesehőstől kissé szokatlan kérdésnek tűnik, ám ebben a mesében amúgy is a női mesealakok az aktívak, míg a férfi szereplők – Ibolya apja, az öreg király és Rózsa királyfi – mind passzívak.

Ugyancsak apróbb eltérés, hogy Arany művében nemcsak Ibolya („a leány három vércsepet hagy a kamrában”), hanem Rózsa királyfi is a vérét csöpögteti („[Ibolya] Piros vért eresztett kis-ujja hegyéből, / Három csöppet ejtett asztal szögletére; / Rózsa is; sötétebb volt a Rózsa vére” V. 21–24.), s e vércseppek azután metonimikusan helyettesítik a menekülő szerelmeseket – addig beszélnek helyettük, amíg fel nem száradnak.

Megemlíthető ezen kívül, hogy tanulmánya egy korábbi részében (a *Szépirodalmi Szemle* szeptember 19-én megjelent számában) Henszlmann előreutalt a *Rózsa és Ibolya* egy bizonyos részletére, csakhogy szintén tévesen: Arany meséjét a (számos egyéb mesében előforduló) kancatejfürdő-próba példajaként hozta fel, ám a *Rózsa és Ibolya*ban ilyen jelenet nem szerepel, ehelyett a lóvá változott Ibolyával és családtagjaival való megfelelő elbánás a Rózsa királyfi számára kiszabott harmadik nehéz feladat.³⁵

³⁵ A „*Kosechan Juliana*, Schott 17. számú meséje” kapcsán olvasható az alábbi megjegyzés (a hivatkozott mesecím eredetileg: *Juliana Kosseschana*; SCHOTT–SCHOTT, 1845, 184–193.): „Most feleségül nyeri ugyan Juliánát a császárfi, de mindaddig engedni kell egy idegen császár előtt, míg ő ezt egy, Juliána kívánságára vad ménes tejéből készített fürdőben meg nem égeti, mikor menyasszonyát további baj nélkül haza viszi (vö. Majláthnál »Tündér Ilona,« 3. sz. és Arany meséjét »Rózsa és Ibolyáról,«) mely mindkettő elő fog még jöni” (HENSZLMANN, 1847, 186./1978, 287.). Az is megjegyzendő, hogy tanulmánya egy még korábbi, szeptember 12-én megjelent részében Henszlmann egy Gaal-mese kapcsán említi a mágikus menekülés (*magic flight*, *magische Flucht*) motívumának előfordulásait, azonban sok példája között a *Rózsa és Ibolya* (amelynek ez a motívum az egyik fő sajátossága) nem szerepel: „*Az üveg balta*. Gaalnál [...] A kétszeri hármasharcz az ellen hatalommal megvan itt a három feladat megfejtésében és futás közbeni három elváltozásban, hol mégis az utolsó szembe nem tűnő. Semmi gyakoribb, mint a futás közbeni elváltozás, minden népek meséiben; maga az átalakulás tóvá, kacsává, templommá, kápolnává, pásztorrá vagy szentképpé megvan Grimmnél »Fuudevogel« 50. »Liebster Roland« 50. »Beide Königs Skinner« 113. Bechsteinnál »Alter Zauberer u. seine Kinder« 18. és másutt, a sűrű erdőre is van vonatkozás például Birstenberg, Kammberg (kefe, fűsű, erdő) Grimmnél »Wassernixében« 89” (HENSZLMANN, 1847, 168–169./1978, 278–279.).

Mindezek végeredményben jelentéktelen eltérések az eredeti szövegtől, de elképzelhető, hogy az érintett szerző úgy érezhette, a kritikus kevéssé lehet alapos és figyelmes, ha a nem túl hosszú mű tartalmának összefoglalása során sem sikerült tévedések nélküli leírást adnia a cselekményről. Viszont Henszlmann-nak az alábbi – és már *értékelő* – megállapítása sokkal problematikusabb, mert olyan motívum miatt kritizálja Aranyt, ami a műből éppenséggel hiányzik: „A fejlődés itt el van vágva, mert a nép szelleme szigorú igazságszolgáltatást követel, s azért a banyának itt is el kellene veszni mint másutt, például Gaalnál 3. sz. alatt; ellenkezőleg a banya itt jégeső képében távozik megátkozva mostoha leányát, hogy soha rá ne ismerjen kedvese” (HENSZLMANN, 1847, 219./1978, 301.). Amikor Henszlmann azért bírálja Aranyt, mert ellentétben a népköltéssel a *Rózsa és Ibolyában* a károkozó-ellenfél (a mostoha) nem pusztul el, ez a megjegyzése nem állja meg a helyét. Az Arany-műben ugyanis, miután jégesővé válik, elpusztul a mostoha-boszorkány: „Akkor a szélvészek összevesztek rajta, / Egy foszlányt belőle mindenik szakajta, / Hogy megosztzkodtak, szerteszt futának: / Így lett csúnya vége a gaz mostohának.”³⁶

Henszlmann bírálatának következő, Korompay H. János által is jelzett problematikus részének értelmezése meglehetősen sok kérdést vet fel: „a banya itt jégeső képében távozik megátkozva mostoha leányát, hogy soha rá ne ismerjen kedvese, s így ez egy mással kel egybe, és csak a szerető hálószobájában háromszori szokott mulatás után ismeri meg őt az igazi vőlegény” – írta Henszlmann (HENSZLMANN, 1847, 219./1978, 301.). Arra kell gondolnunk, hogy a felismerési jelenet lényege talán csak szerencsétlenül van megfogalmazva,³⁷ hiszen a felismerési jelenet minden ilyen mesetípusban központi fontosságú, és Henszlmann mégsem hihette azt, hogy a hálószobai, éjszakai együttlét jelenete szerepelne a *Rózsa és Ibolyában*, legalábbis erre utal, hogy e felismerési-egyesülési jelenetre vonatkozólag ugyanitt kritizálva azt is megjegyezte: „E pont sincs hasznosan változtatva Arany meséjében, mivel nála a hős egy cigányfiu szaván igazodik el”. Tehát a *szokott mulatás* kifejezés itt talán arra utal, hogy Henszlmann ismeretei szerint az ilyen típusú mesékben *általában* a feledékeny kedves ébresztgetése a *szokott* megoldás, *ehelyett* viszont Arany egy gyöngébb motívumot alkalmazott: a cigány fiúk (egyébként nem *egy*, mint Henszlmann írja, hanem *három*) rigmusa vet véget az átoknak és a feledésnek.

Végezetül az ismertetés utolsó soraiból világosan kitűnik, hogy Henszlmann Imre tudva vagy tudatlanul *egy másik mesetípust* tekintett etalonnak, *amelyhez képest* Arany megoldásait devianciaként értelmezte, holott Arany nem ennek a típusnak egy „hibás” változatát adta, hanem egészen

³⁶ VI. szakasz, 37–41. sor.

³⁷ A tanulmány körülményes nyelvezetéről és így nehezen követhető érveléséről ez esetben nem Henszlmann Imre tehetett, mivel tanulmányát eredetileg németül írta meg, és azt egy – számomra egyelőre – ismeretlen fordító ültette át magyarra, meglehetősen sok grammatikai és értelmezésbeli hibával. Erről részletesebben lásd GULYÁS, 2010a.

egyszerűen egy másik mesetípust dolgozott fel. Lássuk, mit ír Henszlmann befejezésként: „Hogy az ál menyasszony Aranynál szinte más vőlegényt kap az elvesztettért, halvány fordulat, hiszen ő vétkes és megérdemli hogy férjét elveszítse, mivel önzőleg meg hagyá vesztegettetni magát ajándékokkal, és más hölgynek engedi a maga helyét férje mellett; miért az eredeti erőteljes mesében, költői igazságos módon, pótolhatlan veszteséggel sőt él-tével lakol” (HENSZLMANN, 1847, 219./1978, 301.).

Az elfeledett menyasszony altípus (AaTh/MNK 313C) 19. században rögzített magyar variánsaiból – akárcsak Arany János meséjéből – hiányzik az a két fontos motívum, amelyekre a fentiekben Henszlmann utalt: (1) a királyfi és kedvese a házasságkötés előtt ideiglenesen elválnak egy időre, ezalatt egy idősebb, gonosz nő a gyanútlan lányt megcsonkítja/megöli/becsapja/átváltoztatja és helyette magát/vagy saját rút lányát mutatja be a visszatérő királyfinak (aki, bár kissé furcsállja a küllem módosulását, végül elhiszi a magyarázatot és feleségül veszi a helyettesítőt), (2) ezután az elhagyott menyasszony mágikus tárgyakkal felhívja magára a királyné figyelmét, és a tárgyakért cserébe azt kéri, hadd maradhasson egy-egy éjszakára kettesben a királlyal, amit a királyné megakadályoz kétszer, ám harmadszorra a király és valódi menyasszonya egymásra találnak, s az álkirálynét és anyját a király kivégezti. Henszlmann tehát olyan motívumokat hiányolt Arany meséjéből, amelyek a 313-as mesetípushoz tartozó szövegeknek általában nem sajátjai, viszont nagyon hasonló mesetípusokban fontos szerepet töltenek be. Pontosabban fogalmazva, mint azt fentebb, a 313-as típus nemzetközi és magyar variánsairól szóló fejezetekben láthattuk, a Henszlmann hiányolta *Buying Three Nights* zárlat megtalálható ugyan az európai (különösen a német) mesehagyományban (bár ott is a ritkább megoldások közé tartozik), viszont a magyar korpuszra ez nem jellemző.

Henszlmann tanulmányában korábban más helyütt is foglalkozott már az álmenyasszony alakjának problémájával, és e szereplő felléptetésére, jelenlétének indoklására is próbált természetmitológiai, szimbolikus magyarázatot adni a szlovák mesegyűjtemény *Ružová Aňička* (RIMAUSKI, 1845, 102–108.) című meséje kapcsán:

Különös ugy az előttünk levő, mint más hasonló tartalmú mesékben azon körülmény, hogy a vőlegény az ál menyasszonynyal megelégszik. Az ép és egészséges népi érzékről nem gyaníthatni, hogy az ily semmit valami helyett megengedjen, ha a külső alatt több rejlik mint puszta betűterlem, miért föltétlenül el kell fogadnunk, hogy itt elrejtett jelentőségre van célzás, és így ezt a magában kellemetlen téli fagy természeti kényszerűségében, mi itt az ál menyasszony alakjában jelveztetik, kell keresnünk (HENSZLMANN, 1847, 182./1978, 284.).

Ám ezen túlmenően is bizonyítható, hogy Henszlmann ismert olyan meséket, amelyekben megvan ez a fentiekben (a *Rózsa és Ibolyából*) hiányolt

motívumsor, hiszen tanulmányában korábban (közvetlenül a *Rózsa és Ibolya* bemutatását megelőző részben, a szeptember 26-án megjelent fejezetben) éppen ő ismertette azt a három mesét, amelyek szüzséjében valóban a típusból fakadóan kötelezően megtalálható a vétkes – és következésképpen később bűnhődő – álmenyasszony alakja. Henszlmann a *Népdalok és mondák* második kötetéből *A három pomarancs* című mesét (ERDÉLYI, 1847, 345–348.), Rimauskitól *A három citrom (Tri citroni)* című szlovák mesét (RIMAUSKI, 1845, 37–52.), és a Schott fivérektől *A nem született, nem látott (Die Ungeborene, Niegesehene)* címmel egy román változatot (SCHOTT–SCHOTT, 1845, 248–252.) sorolt ide, mivel véleménye szerint „e szövegek eredete ugyanegy, és csak kevés apróságban térnek el egymástól” (HENSZLMANN, 1847, 200./1978. 289.). Henszlmann valóban jó érzékkel tapintott rá arra, hogy ezek mesék egy-egy döntő elemük: az álmenyasszony motívuma mellett általában is összetartoznak. A magyar, a román és a szlovák mese a nemzetközileg elterjedt ATU 408 (*The Tale of Three Oranges*)³⁸ típuszámú mese variánsai.

A 408-as típus szüzséjét az alábbiakban az Uther-katalógus alapján adom, mivel ez a nemzetközi variánsok ismeretében készült, a lehetséges allomotívumokat is említi, és mert a *Magyar Népmesekatalógus* megfelelő szüzsé-leírása nem túl informatív a Henszlmann elemezte szlovák, illetve román mese egy-egy fontos motívumsora kapcsán. Kurzív kiemeléssel a szüzsé azon részei szerepelnek, amelyek Henszlmann *Rózsa és Ibolya*-értelmezése szempontjából releváns motívumok.

Egy herceg arcátlanul eltöri egy öregasszony korsóját (más módon dühíti fel). A nő megátkozza: három narancsba (citromba, más gyümölcsökbe, csodás születésű lányokba) legyen szerelmes. A herceg (néha igen hosszú) keresőútra indul, melynek során útbaigazítást, tanácsot és segítséget kap, hogy a felmerülő akadályokon túljusson. A herceg egy kertben (kastélyban) megtalálja a gyümölcsöket. Amikor felnyitja azokat, mindegyikből egy-egy szépséges, gyakorta mezítelen fiatal nő jön elő, vizet (fésűt, tükröt, törölközőt, ruhákat stb.) kérve. A herceg csak a harmadik nőnek képes megadni, amit kér, a többi lány meghal (eltűnik, visszatér a gyümölcsbe). *A herceg elrejtí a lányt egy szökőkút melletti fán, amíg ő elmegy, hogy ruhákat (fogatot, társaságot) szerezzen neki. Egy csúnya, fekete bőrű nő (cigány asszony, boszorkány) jön vízért. Azt hiszi, hogy a Narancslány képének tükröződése a vízben a magáé, és eltöri vizeskorsóját, mert úgy gondolja, túl szép ő ahhoz, hogy vizet hordjon. A Narancslány erre felnevet, és a fekete nő felfedezi őt a fán.*

A fekete nő elfoglalja a Narancslány helyét (két különböző verzió). A herceg visszatér, és bár megdöbben a nő hirtelen átváltozása

³⁸ UThER, 2004, I. 241–243. Magyar megfelelője: MNK 408, *A három nádszálkisasszony* (DÖMÖTÖR, 1988, 202–206.).

(mentségek: bőrét a nap égette meg, a szélnek és az időjárásnak tulajdonítható a kedvezőtlen változás), feleségül veszi az álmenyasszonyt. (1) A fekete nő vízbe löki a Narancslányt, ahol az hallá (madárrá) változik. Az álmenyasszony ugyan megparancsolja, hogy öljék meg (a halat, madarat), de annak maradványaiból fa nő ki. Az álmenyasszony parancsára a fát kivágják, ám egy öregasszony (öregember) egy forgácsot (fahasábot) elvisz. Ebből ismét előjön a Narancslány, aki titkokban elvégzi az öregasszony házimunkáját. Az öregasszony felfedezi a lányt, és örökbe fogadja. A herceg felismeri a Narancslányt, amikor végighallgatja élettörténetét (amikor a lány egyik lovát gondozza). (2) *A fekete nő megfésüli (megtetveszi) a Narancslányt, és egy büvös tűt szúr a fejébe. A lány galambbá változik és a kastélyhoz röpül.* A kertész (szakács) meghallja a madár dalát, amely a hercegről és annak fekete feleségéről szól. *A galambot elkapják, és a herceg sok gyönyörűségét leli benne. A herceg megtalálja a varázstűt és kihúzza a madárból, mire az visszaváltozik Narancslánnyá. A pár újraegyesülése után az álmenyasszonyt megbüntetik (kegyetlen halálra ítélik; gyakran maga mondja el, hogyan bűnhődjék a bűnös)* (UTHER, 2004, I. 241–242.).

Henszlmann tanulmányában részletesen csak a szlovák mese tartalmát ismertette, mivel ezt tartotta a legteljesebb kidolgozásúnak. Idézem Henszlmann összegzéséből a *Tri citroni* cselekményének idevágó részét:

[a királynak háborúba kell mennie és otthon hagyja kedvesét:] a göthös banya, ki a tanácsos, s kit a lakodalomra meghívni elfelejtettek, most ellenségévé lesz, kiküldi szolgálóját, egy cigányleányt, hogy vizet merítvén a fa alatti kútból beszélje reá a királynét lejönie, mintha meg akarná őt fésülni, de a helyett szurjon fejébe egy tűt [...] mi által ez fehér galambbá változik. A visszatérő király most a rút cigány leányt leli szép nője helyett a fán, de meghagyja magát vakíttatni azon állítása által, hogy ő az utána való fájdalom miatt változott meg ugy. Nem sok idő múlva oda repül a fehér galamb, és gyöngéden közeledik, s midőn körülte hizelg, észreveszi feje pelyhei közt a tű gombját, ezt kihuzván előáll a régi szép feleség, mire a vén banya és ál nő megbüntetésével a mese bevégződik” (HENSZLMANN, 1847, 201./1978, 290.).

Mint a fentiekből kitűnik, ez a mese tehát a 408-as típus második verziójának felel meg (a galamb és a mágikus tű motívumával), akárcsak a Henszlmann elemezte román mese (*Die Ungeborene, Niegesehene*), amely szintén a *Zaubernadel* és a *weiße Taube* motívumát tartalmazza. A *Népdalok és mondákban* megjelent mese (*A három pomarancs*), amely egyébként a 408-as típus első ismert magyar nyelvű változata, a fenti szüzsévázlatból pedig az első verziót realizálja (a cigány asszony kútba löki a lányt, akiből

aranyhalacska lesz, az álmenyasszony megöleti, pikkelyéből fa nő, azt kivágatja, annak forgácsát az egyik favágó hazaviszi stb.).

A *Három narancs meséjében*, vagyis a 408-as típusban megtalálható tehát a *menyasszonycsere* motívuma, az igazi, illetve a károkozó álmenyasszony alakja, amelyet kritikájában Henszlmann hiányolt Arany meséjéből. Nincs megemlítve ugyanakkor e típus szüzséjének leírásában az a motívum, amelyet Henszlmann így fogalmazott meg: „[az álmenyasszony] önzőleg meg hagyá vesztegettetni magát ajándékokkal, és más hölgynek engedi a maga helyét férje mellett”. Kötelező eleme ez viszont az egyik legkorábbi ismert európai mesetípusnak, amely Amor és Psyche történetéből közismert, vagyis a 425A (*The Animal as Bridegroom*) típusnak. Mint fentebb szó volt róla, e típusban a feleség elégeti férje állatbőrét, ezért férje elhagyja, s a nőnek hosszú és nehéz utat kell megtennie, míg férjére ismét rátalál, akinek azóta másik felesége van. A feleség megpróbál közel jutni urához és ehhez értékes tárgyakat ajánl fel férje aktuális hitvesének: „Cselédlányként szolgálatba áll és *elcseréli értékes holmijait* (arany szövöeszközök, ékszerrek, csodálatos ruhák stb.) *három éjszakáért, melyet elveszített férje oldalán tölthet*. Szeretné, ha férfi emlékezne rá és felismerné őt, de az első két alkalommal a *férfit altatóval elkábítják*. Majd a férfi kiönti az altatószert a harmadik éjszakán, ébren marad, s felismeri valódi menyasszonyát. (Az álmenyasszony halála.)”³⁹ Mint látható, ebben a mesetípusban valóban fontos motívum az együtt töltött éjszaka és az altatótól álomba merült hitves ébresztgetése.

Az a motívum, hogy a valódi menyasszony/feleség csodálatos tárgyakkal hívja fel magára az álmenyasszony/feleség figyelmét, és hogy a tárgyakért olyasmit kér cserébe, amivel vőlegénye/férje közelébe juthat, hogy az felismerhesse őt, és rájöjjön a cserére, már *A három narancs*-mesetípus legkorábbi ismert európai változatában is megtalálható, ez pedig Basile említett munkája, az 1634/36-ban megjelent *Pentamerone* keretelbeszélése.⁴⁰ Ezt a gyűjteményt, amely nagy hatással volt a 17–18. századi francia tündérmeseírásra (és így közvetve a francia mesék igen nagyszámú német fordítására a 18. században), Henszlmann is ismerhette, hiszen 1846-ban megjelent a

³⁹ U³⁹ THER, 2004, I. 248–249. A *Magyar népmesekatalógusban* a 425A (*Ámor és Pszükhé*) típus megfelelő része: „[Az asszony] három ajándékkal megvásárol három éjszakát férje mellett. Első két éjszakáján férjét álomitalal elaltatják, a harmadik éjszakán végre sikerül ébren maradnia. Újra, most már véglegesen egybekelnek” (DÖMÖTÖR, 1988, 212–213.).

⁴⁰ A korai európai irodalmi variánsokról lásd SHOJAEI-KAWAN, 2004, 36–39. A *Tale of Three Oranges* korai európai variánsairól lásd még GOLDBERG, 1997, 32–45. E rokon mesetípusok irodalmi transzponálásának poétikai hozadékát jelzi, hogy ezt a kerettörténetet a Basile-monográfia szerzője, Nancy L. Canepa (CANEPA, 1997, ismertetése: GULYÁS, 2008, 384–386.) éppen úgy metanarratív módon értelmezi (eszerint az a kanonikus irodalmi szöveg-hagyomány és az új irodalmi műfaj, a tündérmese viszonyát tematizálja), mint Hermann Zoltán, aki a *Rózsa és Ibolyát* értelmezi úgy, mint a népköltészet – szépirodalom viszonyáról alkotott metanarratívát, mellyel Arany „a népiességről folytatott kritikai diskurzushoz kívánt hozzászólni” (HERMANN, 2005, 442–445.).

Pentamerone német fordítása, és erről éppen a *Szépirodalmi Szemle* tájékoztatta a magyar olvasóközönséget, amikor 1847 januárjában a kötet megjelenéséről tudósítva hosszan idéztek Jacob Grimmnek a német kiadáshoz írott, Basile gyűjteményét méltató előszavából is.⁴¹

Az a tény, hogy Henszlmann a 408-as (illetve az ehhez az álmenyasszony motívum megléte miatt hasonló 425A) típus bizonyos jellegzetességeit (a menyasszony kicserélése, ajándékok, a hitves ébresztgetése, az álmenyasszony büntetése) hiányolta Arany meséjéből, amelynek szüzséje viszont a 313C altípushoz tartozik, arra vezethető vissza, hogy a 313C, vagyis az elfeledett menyasszony altípusa valóban hasonlóságot mutat a 408-as típusal, amint azt a *Három narancs meséjéről* írott típusmonográfia szerzője, Christine Goldberg is kimutatta,⁴² illetve, hogy a 313C mesetípus meglehetősen ritka zárlatai között előfordul a 425A típusra jellemző *Buying Three Nights* epizód is.⁴³

Ugyanakkor a 408-as és a 425A típusoktól eltérően a *Rózsa és Ibolya* mesetípusában, vagyis a 313C altípusban az elbeszélés logikájából következően nincsen helye az erőszakos vagy ravasz menyasszonycserének, mivel a szerelmeseket a *mágikus feledés* és nem valamiféle cselvetés, erőszak vagy helyettesítés választja szét. Ezekben a mesékben tehát a második menyasszony *nem* cselvetés eredményeként lesz a királyfi hitvese. (Sőt, Arany meséjében a – Henszlmann értelmezése szerint álmenyasszonyként funkcionáló – királynénak kiszemelt cseh királylány éppenséggel egyáltalán nem örül a frigynek, mivel mást szeret.) Következésképpen a második menyasszony a narratíva logikája szerint nem törhet a valódi menyasszony életére és nem is kívánja megakadályozni a valódi menyasszony és a király találkozását (és ezért nem is lehet őt megvesztegetni ajándékokkal), hiszen nincs is tudomása arról, hogy a királynak korábban már lett volna menyasszonya. A felejtés átkát kimondó idősebb károkozó nőalaknak (boszorkánynak), illetve a második menyasszonynak pedig semmi közük nincsen egymáshoz (ellentétben a 408-as típusal, ahol a károkozó idősebb nőalak gyakorta az álmenyasszony anyja). Ezért összességében a 313C altípushoz tartozó mesékben az ún. álmenyasszony nem is funkcionálhat károkozóként.

Mivel Arany János elkedvetlenedését a meseírástól elsősorban e kritikának szokás tulajdonítani, az alábbiakban érdemes sorra venni, milyen konkrét bíráló megjegyzésekkel élt tehát Henszlmann Imre. Mint fentebb említettem, a *Rózsa és Ibolya* vizsgálatának kontextusa ebben a tanulmányban egyfelől a károkozót és annak legyőzését a mese cselekményének köz-

⁴¹ BASILE, 1846, ismertetése: *Magyar Szépirodalmi Szemle*, 1847, I. félév, 3. sz. jan. 17. 47–48.

⁴² GOLDBERG, 1997, 204. A 313C és a 408-as típus közös vonásairól lásd még ugyanitt 204–213.

⁴³ A nemzetközi variánsok áttekintése azt igazolta, hogy a 313-as típus jellegzetesen kombinálódik a 408-as és a 425-ös típusal (illetve azok egy-egy epizódjával), vö. UThER, 2004, I. 196.

pontjába állító szövegcsalád elemzése, valamint a három eredetinek, specifikusnak tekintett magyar mesealak egyikének, a vasorrú bábának szerepeltetése volt. Ezzel kapcsolatban mindjárt felütésként Henszlmann egy olyan neheztelő megjegyzést tett, amely szerint a vasorrú bába ugyan valóban szereplője Arany meséjének, ám különösebb sajátossága, megkülönböztető jegye (például attribútum, mágikus tudás, cselekedet) nincsen, „alig különbözik más vén banyáktól”, akik a Henszlmann által vizsgált egyéb mesékben szintén előfordulnak.

A fentiekben láthattuk, hogy Henszlmann a mesei cselekmény leírása során apróbb hibákat ejtett, bírálata második felében (amely a mű VI–IX. záró szakaszaira vonatkozik) azonban ezen túlmenően vagy olyasmit hiányolt Arany művéből, ami abban megtalálható (így például a károkozó vasorrú bába bűnhődése), vagy olyasmit kért számon (a felismerési jelenet megoldása és az álmenyasszony büntetése), ami e konkrét mesetípus számára irreleváns motívumsor. Összességében pedig úgy tűnik, Henszlmann, amikor a – közelebről meg nem nevezett – „eredeti erőteljes mesére” hivatkozva kritizálta Arany cselekményvezetését, valójában egy másik mesetípus megoldásait kérte számon a szövegen (e szempontból alaptalanul).

Henszlmann bírálatának az a vonása, hogy a népköltészetben működő költői igazságszolgáltatásra hivatkozott kétszer is (amelynek e szerint Arany műve nem felelne meg, bár, mint fentebb láthattuk, Henszlmann mindkét esetben tévesen hibáztatta a *Rózsa és Ibolyát*), nem az irodalmi mesével szembeni anakronisztikus norma alkalmazásának eredménye volt, ugyanis Henszlmann Imrének a tanulmányában végig, másutt is érvényesített szempontja volt az, hogy az adott szöveg megfelel-e a nép ún. etikai-esztétikai érzékének.⁴⁴

Hasonlóképpen, a bírálatnak az a jellegzetessége, hogy egyes motívumoknál más mesékben található párhuzamokat adott meg, Henszlmann munkamódszerének tipikus vonása volt, azaz szinte minden ismertetett mese kapcsán így tett. Ezért e ponton nem tudok egyetérteni Hermann Zoltán inspiráló, a művet (az Óváry Zoltán 1923-as tanulmánya óta eltelt) nyolc évtizednyi értelmezési csöndből kiemelő *Rózsa és Ibolya*-elemzésének azon megállapításával, amely szerint Arany János számára a bírálatnak

⁴⁴ Például a Gaal-kötet *A szalonna vár (Die Speckfestung)* című meséje kapcsán: [a hős] „a három sárkányt megöli [...] a nálok foglyul volt királykisasszonyokat megszabadítja az általok nyújtott segítséggel, mert neki 100 és 1000 emberre való erősítő italt és gyűrűt adtak, mely meghódítlaná, kedvessé, szeretetre méltóvá teszi birtokosát, mi az eredetitől minden esetre eltér, mert az ép népi érzék nem bocsát meg főleg ily hamar változó ingékonyságot a szerelemben” (HENSZLMANN, 1847, 153./1978, 272.). A Schott fivérek „*A csuda tehén*” (az eredetiben: *Die Wunderkühe*) című meséjéről: „Mesénk egyes részeit, valamint annak rokonságát Grimm »Fernand getruk«-jával 126. sz. megmagyarázza Schott 345. lapon, de mellőzi az erkölcsi viszonyt, mi által Petru az ördög ellen vétett szótörést országa és neje vesztésével bünhödi. *A népérvék nem oly szigorú mindenütt mint itt és az előbbi mesékben*, mert az ördög, vén banya és varázslók iránti hűtlenséget gyakran büntetlenül hagy” (HENSZLMANN, 1847, 167./1978, 277–278.). Kiemelések – G. J.

azok lehettek a legnegatívabb részei, amelyek a motívumpárhuzamok bemutatásával a mű eredetiségét tették kérdésessé:

Henszlmann áttételesen Arany verses meséjén is ezt a szerző szándékai szerint lebegtetett autenticitást kéri számon. A bíráló megjegyzések közül alighanem az eredetiség megkérdőjelezése érinthette Aranyt a legérzékenyebben: a *Rózsa és Ibolya* párhuzamos cselekményű változataként Henszlmann nemcsak az eredetileg Bécsben szolgáló magyar katonáktól lejegyzett, 1822-ben németül kiadott Gaal György-féle gyűjteményből jelöl meg egy mesét, *Az üvegbalta* címűt, [...] de sorra veszi az 1847-re már öt német kiadást megélt Grimm-mesék hasonló darabjait is (HERMANN, 2005, 436.).

Henszlmann Imre nem tett kivételt a *Rózsa és Ibolyával*, hiszen szinte az összes ismertetett mese esetén kitért a motivikus párhuzamokra (mint előtte és utána a folklórműfajok bármilyen irányultságú vizsgálata tenné), mindennemű neheztelő felhang nélkül, ami érthető, ha figyelembe vesszük, hogy a mitikus „ösmese” különböző változatokban való továbbélése egész értekezésének alap gondolata volt. Ugyanígy, számomra azt is nehéz feltételezni, hogy Arany János éppen a motívumpárhuzamok kimutatását értékelte volna eredetisége cáfolataként, és *ezt* nehezményezte volna e kritikában, hiszen ő maga írta még műve megírása előtt, hogy a mesét „népiesen” kívánja „leírni”, márpedig alig hihető, hogy Arany ne lett volna tisztában az- zal, hogy a népmesei szüzsék és motívumok *változatokban* léteznek. Azt hiszem, annál is kevésbé valószínű, hogy Aranyt annak kimutatása érintette volna érzékenyen, hogy művének bizonyos motívumai más mesékben is előfordulnak, mivel ez ellentmondott volna azon, a folklór epika, illetve a szépirodalom viszonyáról alkotott alapvető felfogásának, amely szerint a közösség által fenntartott szöveghagyomány megléte, a meglévő anyagra, motívumokra, szüzsékre támaszkodás nemhogy gyengítené, de éppen erősíti egy költői mű hitelességét, hiszen ez az epikai hitelről szóló elméletének egyik központi gondolata (DÁVIDHÁZI, 1994, 165–183).

IRODALOM

ARANY János

- 1867 *Összes költeményei*. A költő arczképével. Pest, Ráth Mór.
1902 *Rózsa és Ibolya*. Losonczi István. Budapest, Franklin-Társulat. (Olcsó Könyvtár 1233. sz.)
1952 *Összes Művei*. III. *Elbeszélő költemények*. S. a. r. VOINOVICH Géza. Budapest, Akadémiai Kiadó.
1975 *Összes Művei*. XV. *Levelezése (1828–1851)*. S. a. r. SÁFRÁN Györgyi. Budapest, Akadémiai Kiadó.

- ARANY László
1862 *Eredeti népmesék*. Pest, Heckenast.
- BASILE, Giambattista
1846 *Der Pentamerone oder: Das Märchen aller Märchen*. I–II. Aus dem Neapolitanischen übertragen von Felix Liebrecht. Breslau, im Verlage bei Josef Max und Comp.
- CANEPA, Nancy L.
1997 „Quanto ’nc’è da ccà a lo luoco dove aggio da ire?”: Giambattista Basile’s Quest for the Literary Fairy Tale. In: CANEPA, Nancy L. (szerk.): *Out of the Woods. The Origins of the Literary Fairy Tale in Italy and France*. 37–80. Detroit, Wayne State University Press.
- DÁVIDHÁZI Péter
1994 *Hunyt mesterünk. Arany János kritikusi öröksége*. Második, javított kiadás. Budapest, Argumentum Kiadó.
- DÖMÖTÖR Ákos
1988 *A magyar tündérmesék típusai. AaTh 300–749*. Budapest, MTA Néprajzi Kutató Csoport. (Magyar Népmesekatalógus 2.)
- DUKKON Ágnes
2005 A romantikus elbeszélő költemény és a folklór kapcsolata. In: SZEMERKÉNYI Ágnes (szerk.): *Folklór és irodalom*. 162–181. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- ERDÉLYI János
1846 *Népdalok és mondák*. I. kötet. Pest, Beimel József.
1847 *Népdalok és mondák*. II. kötet. Pest, Beimel József.
1848 *Népdalok és mondák*. III. kötet. Pest, Magyar Mihály.
1960 *Levelezése*. I. S. a. r. T. ERDÉLYI Ilona. Budapest, Akadémiai Kiadó. (A magyar irodalomtörténetírás forrásai, 2.)
- GAAL György
1860 *Magyar népmesegyűjteménye*. Harmadik kötet. Kiadták KAZINCZY Gábor és TOLDY Ferenc. Pesten, Emich Gusztáv sajátja.
- GAAL, Georg von
1822 *Märchen der Magyaren*. Wien, Druck und Verlag von J. B. Wallishausser.
- GOLDBERG, Christine
1992 The Forgotten Bride (AaTh 313C). *Fabula*, XXXIII, 39–54.
1997 *The Tale of the Three Oranges*. Helsinki, Suomalainen Tiedeakatemia. (Folklore Fellows’ Communications 263.)
- GULYÁS Judit
2006 „... úgy kívánhat helyt Muzarionban mint a’ Galériákban a’ Breughel ördögös és boszorkányos bohóskodásai”. A *Muzarion, Élet és Literatura* mese-közlései és korabeli fogadtatásuk (1829–1833). In: EKLER Andrea – MIKOS Éva – VARGYAS GÁBOR (szerk.): *Teremtés. Szövegfolklorisztikai tanulmányok Nagy Ilona tiszteletére*. 497–547. Budapest – Pécs, L’Harmattan Kiadó. (Studia Ethnologica Hungarica, VII.)

- 2008 [ismertetés] A tündérmese a 16–18. századi olasz és francia irodalomban. (*The Origins of the Literary Fairy Tale in Italy and France*. Edited by Nancy L. Canepa.) In: GULYÁS Judit (szerk.): *Tanulmányok a 19. századi magyar szövegfolklórról*. 381–411. Budapest, ELTE Folklore Tanszék. (Artes Populares 23.)
- 2010a Adalékok Henszlmann Imre mesetanulmányának keletkezéséhez. In: FILKÓ Veronika – KÖHALMY Nóra – SMID Bernadett (szerk.): *Voigtloristica. Tanulmányok a 70 éves Voigt Vilmos tiszteletére*. 11–30. Budapest, ELTE Folklore Tanszék. (Folcloristica 11.)
- 2010b Szövegalakítási eljárások a népmese kiadás során. A „Rózsa el-
felejté Ibolyát” mesetípus nagyszalontai kézirat és kiadott variánsai. In: SZEMERKÉNYI Ágnes (szerk.): *Folklór és nyelv*. 303–334. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- GYULAI Ágost
1899 Szilágyi István levele Arany Jánosról. *Irodalomtörténeti Közlemények*, IX, 488–489.
- HANSEN, William
2002 *Ariadne's Thread. A Guide to International Tales Found in Classical Literature*. Ithaca, N. Y., Cornell University Press.
- HENSZLMANN Imre
1847 A népmese Magyarországon. *Magyar Szépirodalmi Szemle* II. félév, 6. sz. (aug. 8.) 81–86., 7. sz. (aug. 15.) 100–106., 8. sz. (aug. 22.) 117–122., 9. sz. (aug. 29.) 133–141., 10. sz. (szept. 5.) 152–156., 11. sz. (szept. 12.) 164–172., 12. sz. (szept. 19.) 181–188., 13. sz. (szept. 26.) 200–207., 14. sz. (okt. 3.) 213–220., 15. sz. (okt. 10.) 228–236., 21. sz. (nov. 21.) 321–324., 22. sz. (nov. 28.) 346–349., 23. sz. (dec. 5.) 361–366., 24. sz. (dec. 14.) 379–380.
- 1978 A népmese Magyarországon. In: DÖMÖTÖR Tekla – KATONA Imre – VOIGT Vilmos (szerk.): *Folklorisztikai tudománytörténet. Szöveggyűjtemény. I. 1840–1900*. 246–321. Budapest, Tankönyvkiadó.
- HERMANN Zoltán
2005 Arany János: Rózsa és Ibolya. In: SALLAI Éva (szerk.): „*De mi a népiesség...*” 435–449. Budapest, Kölcsey Intézet. (Kölcsey-füzetek, XVI.)
- IPOLYI Arnold
2006 *Tengeri kisasszony. Ipolyi Arnold kéziratossal folklórgyűjteménye egész Magyarországról 1846–1858*. Közreadja BENEDEK Katalin. Budapest, Balassi Kiadó. (Magyar Népköltészet Tára 6.)
- KÁLMÁNY Lajos
1914 *Hagyományok. Mesék és rokonneműek*. I. kötet. Vác, Néphagyományokat-gyűjtő Társaság.
- KARDOS Károly
1885 Emléklapok Szilágyi Istvánnak. In: VÁRADY GÁBOR (szerk.): *Szilágyi-album*. Irták Szilágyi István volt tanítványai. 46–55. Budapest, Pesti Könyvnyomda Rt.

- KOROMPAY H. János
1998 *A „jellemzetes” irodalom jegyében. Az 1840-es évek irodalomkritikai gondolkodása.* Budapest, Akadémiai Kiadó – Universitas Kiadó.
- KOVÁCS Ágnes
2005 *A rókaszemű menyecske. Kovács Ágnes ketesdi népmese gyűjteménye.* S. a. r. OLOSZ Katalin. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó.
- MAILÁTH, Johann Grafen von
1825 *Magyarische Sagen und Maehrchen.* Brünn, J. G. Trassler.
1837 *Magyarische Sagen, Märchen und Erzählungen.* I–II. Zweite Auflage. Stuttgart und Tübingen, Verlag der J. G. Cotta'schen Buchhandlung.
- MEDNYÁNSZKY, Alois
1829 *Erzählungen, Sagen und Legenden aus Ungarns Vorzeit.* Pesth, bei Konrad Adolph Hartleben.
- MEDNYÁNSZKY Alajos
1832–1834 *Elbeszélések, regék 's legendák a' magyar előkorból.* I–II. Németből Báró Mednyánszky Alajos után szabadon fordították Nyitske Alajos és Szabó Pál nevelők. Pesten, Hartleben Konrad Adolf' tulajdona.
- MERÉNYI László
1863 *Dunamelléki eredeti népmesék.* I–II. Pest, Kiadja Heckenast Gusztáv.
- NAGY Ilona
1981 Rózsa és Ibolya, Rózsa és Viola. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon.* IV. 383–384. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- ÓVÁRY Zoltán
1923/1924. Rózsa és Ibolya. Arany János verses népmeséje. *Ethnographia*, XXXIV–XXXV, 23–30.
- ŐSZ János
1910 Az ördög leánya. (Székely mese a Kisküküllő felső folyásáról.) *Magyar Nyelvőr*, XXXIX, 282–287.
- RIMAUŠKI, Janko [Ján Francisci]
1845/1975 *Slovenskje Povesti.* Faksimile I. Zväzku Z roku 1845. Vydala Matica Slovenská (Faksimile kiadás az alábbi alapján: *Slovenskje Povesti.* Usporjadau a vidau Janko Rimauški. Zväzok I. V Levoči, u Jana Werthmüllera a sina, 1845.)
- SCHOTT, Albert – SCHOTT, Arthur
1845 *Walachische Maehrchen. Mit einer Einleitung über das Volk der Walachen und einem Anhang zur Erklärung der Märchen.* Stuttgart und Tübingen, J. G. Cotta'scher Verlag.
- SHOJAEI-KAWAN, Christine
2004 Reflections on International Narrative Research on the Example of the Tale of the Three Oranges. *Folklore (Electronic Journal of Folklore)*, XXVII, 29–48.

SZENDREY Zsigmond (szerk.)

1924 *Nagyszalontai gyűjtés*. Gyűjtötte a Folklore Fellows magyar osztályának nagyszalontai gyűjtő szövetsége KODÁLY Zoltán közreműködésével. Kiadja a Kisfaludy Társaság. Budapest, Athenaeum. (Magyar Népköltési Gyűjtemény XIV.)

SZINNYEI József

1891 *Magyar írók élete és munkái*. I. Budapest, Hornyánszky Viktor Akadémiai Könyvkereskedése.

T. ERDÉLYI Ilona

1974 A Magyar Népköltési Gyűjtemény kiadásának története. *Magyar Könyvszemle*, XC, 55–77.

UTHER, Hans-Jörg

2004 *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography*. Helsinki, Suomalainen Tiedeakatemia. (Folklore Fellows' Communication 284–286.)

JUDIT GULYÁS

THE CRITICAL RECEPTION OF JÁNOS ARANY'S EPIC POEM ENTITLED „THE TALE OF ROSE AND VIOLET” IN 1847

The first published version of the tale about the *Forgotten Fiancée* (AaTh 313C, ATU 313) in Hungarian dates back to 1847, when János Arany (1817–1882), the distinguished poet published his epic poem entitled *The Tale of Rose and Violet* (with the subtitle: *A Folktale*) in a literary weekly. In the second half of the same year the first Hungarian treatise about folktales entitled *A népmese Magyarországon* ('Folktales in Hungary') was published, in a periodical of literary criticism. The author of the almost one-hundred-page-long essay was Imre Henszlmann (1813–1888), an outstanding art historian and literary critic of the period. Henszlmann investigated tales collected throughout the Hungarian state, thus besides Hungarian tales he analysed Romanian and Slovak tales (published by Arthur and Albert Schott as well as Ján Francisci). Henszlmann investigated the tales in a solar mythological framework of interpretation assuming that 'symbolic tales' (i.e. tales of magic) had been derived from ancient myths about the fight between the Sun and Winter. Henszlmann did not distinguish between folk tales and so-called literary tales, thus he investigated Arany's literary fairy tale as a symbolic tale among other folktales published by Jan Rimauski or Albert and Arthur Schott.

In the first part of the article, the author gives an overview about the 19th century manuscript and published variants of the tale type AaTh 313C/ ATU 313 in Hungary, then interprets Henszlmann's review about *The Tale*

of Rose and Violet. She points out that when Henszlmann criticised Arany's tale primarily because of its (supposed) inadequate representation of the true bride/false bride conflict, he derived his requirements about the structure of the tale from the plot of another tale type, namely *The Three Oranges* (ATU 408).